

BORBA PROTIV DISKRIMINACIJE U OBRAZOVNOM SISTEMU

**PRIRUČNIK
ZA PROSVETNE INSEKTORE I
PROSVETNE SAVETNIKE**

BEOGRAD 2012

YUCOM
Komitet pravnika za ljudska prava

Beogradski centar za ljudska prava

***BORBA PROTIV
DISKRIMINACIJE
U OBRAZOVNOM
SYSTEMU***

**PRIRUČNIK
ZA PROSVETNE INSPEKTORE I
PROSVETNE SAVETNIKE**

Borba protiv diskriminacije u obrazovnom sistemu

- Priručnik za prosvetne inspektore i prosvetne savetnike -

Izdavači

Komitet pravnik za ljudska prava – YUCOM
Svetogorska 17, 11000 Beograd
Tel: 011/ 3344 235
Fax: 011/ 3344 425
E-mail: office@yucom.org.rs
Web site: www.yucom.org.rs

Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, 11000 Beograd
Tel/fax : 011/ 3085 328
E-mail: bgcentar@bgcentar.org.rs
Web site: www.bgcentar.org.rs

Za izdavače

Milan Antonijević
Vesna Petrović

Priredili

Milan Antonijević
Jovana Zorić
Ivana Stjelja
Marko Milenković
Nevena Nikolić
Kristina Tubić
Kristina Vujić

Recenzija

Ivana Krstić

Lektura

Irena Popović

Dizajn i prelom

BENUSSI Design

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd
ISBN

Tiraž

1000

Beograd, 2012

SADRŽAJ

I PREDGOVOR	6
II O PRIRUČNIKU	8
III CILJEVI PRIRUČNIKA	8
IV POJAM I PRIMERI DISKRIMINACIJE	8
1. Objašnjenje pojmova	8
1.1. Pojam diskriminacije	8
1.2. Direktna (neposredna) i indirektna (posredna) diskriminacija	9
1.3. Sistemska diskriminacija	10
2. Kada je razlikovanje dozvoljeno – pozitivna diskriminacija	11
3. Oblici diskriminacije u obrazovanju	12
V ZAKONODAVSTVO	24
1. Ustav Republike Srbije	24
2. Međunarodni standardi	26
2.1. Univerzalni standardi ljudskih prava	26
2.1.1. Rezolucije i deklaracije	26
Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija	26
Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, verskim ili jezičkim manjinama	27
2.1.2. Ratifikovani međunarodni ugovori	27
Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije	27
Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima	27
Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta	28
Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom	28
2.2. Evropski standardi ljudskih prava	29
2.2.1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda [sa protokolima]	29
2.2.2. Praksa Evropskog suda za ljudska prava u pogledu prava na obrazovanje	30
2.2.3. Okvirna konvencija Saveta Evrope o zaštiti nacionalnih manjina	32
2.2.4. Povelja Saveta Evrope o regionalnim ili manjinskim jezicima	33

3. PROPISI REPUBLIKE SRBIJE	33
3.1. Opšti antidiskriminacioni propisi	33
3.1.1. Zakon o zabrani diskriminacije	33
3.1.2. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom	35
3.1.3. Zakon o ravnopravnosti polova	36
3.2. Propisi u oblasti obrazovanja	37
3.2.1. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja	37
3.2.2. Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju	38
3.2.3. Zakon o učeničkom i studentskom standardu	39
3.2.4. Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku	39
3.2.5. Pravilnik o ocenjivanju učenika u osnovnom obrazovanju i vaspitanju	40
3.2.6. Pravilnik o ocenjivanju učenika u srednjoj školi	40
3.2.7. Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od zaposlenog, učenika, drugog ili trećeg lica [nacrt]	41
VI INSTITUCIJE I PROCEDURE	42
1. Obrazovne ustanove i razvoj učenika	42
2. Odnosi u kojima se javlja diskriminacija	43
3. Redosled pri postupanju u diskriminatornom odnosu učenik – učenik	44
4. Redosled postupanja u diskriminatornom odnosu nastavnik – učenik – škola	45
5. Diskriminatorno postupanje među školskim osobljem, povreda radnog prava, zlostavljanje na radu	46
6. Podnošenje pritužbi nezavisnim institucijama	47
6.1. Zaštitnik građana	47
6.2. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti	48
7. Sudska zaštita – tužba kao moguća opcija u zaštiti od diskriminacije	48
8. Kako da u obrazovnom sistemu ne dođe do diskriminacije?	49

I PREGOVOR

Osim načela slobode, načelo ravnopravnosti [jednakosti] svih ljudi jedno je od najvažnijih načela na kojima počivaju unapređenje i zaštita ljudskih prava. Načelo jednakosti najčešće se u praksi izražava time što se zabranjuje diskriminacija. Diskriminacija je neopravdano, nezakonito i na drugi način nedozvoljeno razlikovanje između ljudi u pogledu prava koje imaju i načina ostvarivanja tih prava. U ovom priručniku se opisuju međunarodni ugovori i domaći zakonodavni akti kojima se garantuje jednakost i sprečava i kažnjava diskriminacija.

Diskriminaciju nije lako prepoznati, kao što se obično misli. Osim očiglednih slučajeva dovođenja ljudi u neravnopravan položaj i ugrožavanja njihovih prava zbog nekih ličnih osobina, koje svakom moralnom biću bodu oči, postoje i mnogo suptilniji načini na koje se ljudska bića dovode u podređen i ponižavajući položaj i lišavaju njihovih osnovnih prava. Jedan od takvih načina je primena pravila koja garantuju jednakost na situacije koje samo površno izgledaju istovetno. Oni koji se bave takvom vrstom diskriminacije obično tvrde da je svaki građanin bez izuzetka podložan istom postupanju, ali ne uočavaju ili kriju da svi građani nisu u istom položaju i da će ih naoko nediskriminatorni propisi različito pogađati. Za to ima mnogo primera od kojih su neki naročito vidljivi u postupanju prema deci i omladini, koji su slabije zaštićeni delovi društva i manje sposobni da se brane od nepravilnog i nezakonitog ponašanja.

Po pravilu, suptilna, pritajena diskriminacija sprovodi se tako što se od svih subjekata traži da ispune neki uslov, pri čemu se zna ili se mora znati da neki delovi stanovništva takav uslov ne mogu ispuniti. Takvi su uslovi, na primer, stepen obrazovanja koji je nepotreban za određeni posao, fizička snaga koja je u datoj situaciji irelevantna, znanje veština koje nisu potrebne itd. Zabrana

diskriminacije se ne odnosi samo na postupanje vlasti, niti se nejednako postupanje može otkloniti samo obraćanjem sudu. U demokratskom društvu svaki je čovek dužan da postupa prema drugima samo na osnovu njihovih ličnih vrlina i mana, a ne na osnovu predrasuda koje o njima ima. Borba protiv predrasuda koje se zasnivaju na osobinama koje čovek nije voljno stekao nego ih je nasleđio pripadajući određenoj rasi, naciji i budući obrazovan na nekom jeziku ili u duhu religije svojih roditelja dužnost je svakog savremenog čoveka i ne mora se ostvarivati sredstvima prinude.

Nastavnici i drugi ljudi koji se bave vaspitanjem i obrazovanjem imaju u ovom pogledu naročite obaveze. Oni će se naći u delikatnom položaju ako ne mogu da prepoznaju sve vrste diskriminatornog ponašanja ili, što je gore, i sami robuju predrasudama, bili toga svesni ili ne. Priručnik koji je pred čitaocima treba da bude još jedno sredstvo u naporima da diskriminacija u školskom sistemu Srbije potpuno nestane.

Prof. dr Vojin Dimitrijević,
Direktor Beogradskog centra za ljudska prava

II O PRIRUČNIKU

Priručnik „Borba protiv diskriminacije u obrazovnom sistemu“ nastao je kao rezultat projekta *Borba protiv svih oblika diskriminacije u obrazovnom sistemu Srbije*, koji realizuju Komitet pravnikā za ljudska prava – YUCOM i Beogradski centar za ljudska prava – BCHR, uz podršku Evropske unije.

Priručnik je namenjen prosvetnim savetnicima, prosvetnim inspektorima i upravama škola u Srbiji i ima cilj da pomogne u borbi protiv diskriminacije u obrazovnom sistemu.

U priručniku su obrađeni pojam i primeri diskriminacije, standardi u borbi protiv diskriminacije, relevantni međunarodni i domaći propisi, predstavljene su institucije, uloge i odgovornost direktnih učesnika u obrazovnom sistemu, prosvetnih inspektora i civilnog sektora. Priručnik obrađuje procedure za školu bez diskriminacije i za rešavanje slučajeva diskriminacije.

III CILJEVI PRIRUČNIKA

Priručnik „Borba protiv diskriminacije u obrazovnom sistemu“ ima više ciljeva. Prvi cilj je da se doprinese uspostavljanju obrazovnog sistema bez diskriminacije i inkluziji dece iz svih grupa u srpskom društvu. Drugi je da se učesnici u obrazovnom sistemu na jednom mestu sistematično upoznaju sa međunarodnim standardima u oblasti borbe protiv diskriminacije, a naročito u obrazovnom sistemu. Priručnik takođe na jednom mestu predstavlja aktuelni nacionalni pravni okvir za borbu protiv diskriminacije. Priručnik obrađuje pitanja odgovornosti i uloga učesnika u obrazovnom sistemu kao i procedure za zaštitu prava.

IV POJAM I PRIMERI DISKRIMINACIJE

1. Objašnjenje pojmova

1.1. Pojam diskriminacije

Diskriminacija je svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje [isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva] u odnosu na lica ili grupe i na članove njihovih porodica ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, koji se zasniva na stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima. Prema Zakonu o zabrani diskriminacije,

lična svojstva su: rasa, boja kože, preci, državljanstvo, nacionalna pripadnost ili etničko poreklo, jezik, verska ili politička ubeđenja, pol, rodni identitet, seksualna orijentacija, imovno stanje, rođenje, genetske osobenosti, zdravstveno stanje, invaliditet, bračni i porodični status, osuđivanost, starosna dob, izgled, članstvo u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama.¹ Diskriminirati znači različito postupati i onda kada nema relevantne razlike između dve osobe ili dve situacije ili pak postupati na identičan način u nejednakim okolnostima, što znači da jednakost ne sme biti samo formalna već suštinska. Nije svako razlikovanje zabranjeno – ono može biti i dopušteno ako je objektivno i srazmerno cilju koji se želi postići.

Diskriminacija ima različite oblike. Ona je pogotovo drastična kada izazove diskriminacijom motivisano nasilje i zlostavljanje.

1.2. Direktna (neposredna) i indirektna (posredna) diskriminacija

Direktna ili neposredna diskriminacija postoji kada se prema nekoj osobi postupa ili bi se postupalo nepovoljnije u odnosu na način postupanja prema drugima koji se nalaze u sličnoj situaciji po nekom od nedopuštenih osnova. To je nezavisno od toga da li je reč o karakteristikama koje su ljudima urođene, te ih oni svojom voljom ne mogu menjati – kao što je boja kože, ili koji je rezultat prava da se slobodno opredelimo – kao što su politička uverenja ili veroispovest.

Iskustvo pokazuje da su pojedine grupe bile učestalije izložene diskriminaciji, tako da se u međunarodnim i domaćim dokumentima o ljudskim pravima posebno ističu neke osnove diskriminacije kao što su rasa, pol, jezik, veroispovest, političko ili drugo uverenje ili imovina. Oni su najčešći u praksi, ali nisu jedini osnovi po kojima se vrši diskriminacija. Mnoga druga lična svojstva, kao, na primer, seksualna orijentacija, telesna konstitucija ili starost, česti su osnovi nedozvoljenog razlikovanja.

Ako je nastavnik otpušten jer je homoseksualne orijentacije, ukoliko je učenik srednje škole isključen iz određene vannastavne aktivnosti jer nastavnik koji ga ocenjuje ima saznanja da taj učenik pripada nekoj maloj „netradicionalnoj“ verskoj zajednici ili ako osnovna škola odbija da upiše decu sa invaliditetom ili decu pripadnika romske populacije – to bi bili primeri direktne diskriminacije.

Pri utvrđivanju direktne diskriminacije ponekad je veoma teško pronaći odgovarajuću „uporednu situaciju“, odnosno nekoga ko se nalazi u okolnostima koje se mogu uporediti sa situacijom u kojoj se nalazi navodna žrtva

1 Zakon o zabrani diskriminacije, član 2, *Službeni glasnik RS*, br. 22/2009.

diskriminacije. Tada je neophodno zamisliti hipotetičku situaciju – odnosno kako bi ta osoba bila tretirana u odsustvu sporne karakteristike – na primer, da osoba nije pripadnik manjinske, već predominantne verske zajednice ili da nije reč o osobi sa invaliditetom.

Postavljanje objektivnih i opravdanih kriterijuma kao što je, na primer, propisivanje određene stručne spreme, ne predstavlja diskriminaciju, ali bi direktna diskriminacija postojala ako bi se za prijem u određenu sekciju u školi tražilo da osoba bude, na primer, pravoslavne veroispovesti.

Diskriminacija može postojati i u daleko suptilnijem (i time teže prepoznatljivom) obliku i tada je obično reč o indirektnoj ili posrednoj diskriminaciji. Takav oblik diskriminacije postoji kada naizgled neutralna odredba, praksa ili uslov određenu osobu ili grupu stavlja u nepovoljniji položaj, osim kada je razlikovanje objektivno opravdano legitimnim ciljem, kada je neophodno i srazmerno tom cilju. Zabrana posredne diskriminacije prekršena je kada se osobe koje se nalaze u bitno različitom položaju tretiraju na isti način. Kao i direktnu, indirektnu diskriminaciju je ponekad teško prepoznati, a još teže dokazati. Pravljenje razlike između muškaraca i žena nije uvek samo po sebi diskriminacija, već se diskriminatornim smatra samo ono razlikovanje koje nema razumno opravdanje s obzirom na cilj i posledice postupka ili kod koga ne postoji srazmera između upotrebljenih sredstava i cilja koji se želi postići. Tako bi posredna diskriminacija po osnovu pola postojala u situaciji kada bi kao kriterijum za izbor nastavnika fizičkog vaspitanja bila postavljena određena minimalna visina kandidata koja nije neophodna prema prirodi posla koji treba da se obavlja i koja bi u privilegovani položaj stavila muškarce naspram žena.

Za indirektnu diskriminaciju nije neophodno da postoji motiv ili name-ra već je dovoljno da su proizvedeni efekti diskriminatorni. Na primer, kada učenik osnovne škole – korisnik kolica nije u mogućnosti da sa ostalom decom ide u organizovanu posetu bioskopu jer zgrada bioskopa nije dostupna svim učenicima, iako je škola mogla da se opredeli za drugu bioskopsku zgradu koja bi zadovoljavala taj uslov.

1.3. Sistemska diskriminacija

Diskriminacija može biti posledica pojedinačnog akta, ali i **sistemska**, odnosno posledica generalne politike neke obrazovne institucije ili čak na nivou cele države. Sistemska diskriminacija je posledica raznorodnih faktora i prakse institucija koji zajedno dovode do diskriminacije neke od zaštićenih grupa, čak i

ukoliko nije postojala diskriminatorna namera. Takav oblik diskriminacije često se dokazuje uz pomoć statističkih podataka koji ukazuju na određene disproporcije. Tako bi, na primer, sistemska diskriminacija romske dece mogla postojati pri upisu dece u srednje škole jer zbog socioekonomskih prilika u kojima su odrastali veoma često nisu u mogućnosti da na prijemnim testovima pokažu potreban nivo sposobnosti. U tom smislu testovi treba da budu kreirani tako da ne uključuju samo socioekonomske i kulturne karakteristike dece pripadnika većinske populacije već i manjinskih grupa. Primer za sistemska diskriminaciju bilo bi i odvajanje učenika sa invaliditetom u specijalizovane institucije za obrazovanje i smeštaj, čime se ne ostvaruju ciljevi inkluzivnog obrazovanja. Na taj način, čak i mere koje su usmerene na unapređenje položaja pripadnika određene grupe mogu imati diskriminatoran efekat.

2. Kada je razlikovanje dozvoljeno – pozitivna diskriminacija²

Pozitivna diskriminacija, preferencijalni tretman ili afirmativna akcija

podrazumeva različite mere koje država uvodi sa ciljem da izjednači mogućnosti pojedinaca pripadnika pojedinih društvenih grupa, kao što su, na primer, žene, pripadnici romske manjine, osobe sa invaliditetom i slične grupe, da bi se nakon uspostavljanja formalne postigla i stvarna jednakost. Cilj favorizovanja tih tradicionalno obespravljenih grupa jeste postepeno dovođenje njihovih pripadnika u položaj stvarne jednakosti. Taj zakonski utemeljen oblik razlikovanja mora se primenjivati u odgovarajućem ograničenom trajanju, samo dok za njim postoji potreba, jer bi u suprotnom dovela do nove nejednakosti, sada u korist prethodno diskriminisane grupe.

Mere afirmativne akcije široko se koriste u obrazovnim sistemima širom sveta. Tako su u Sjedinjenim Američkim Državama sve visokoobrazovne institucije dugo bile u obavezi da prime određeni broj studenata pripadnika manjinskih grupa, na primer, afro-američkog, meksikanskog ili indijanskog porekla, čak i ako su njihovi rezultati na prijemnim ispitima bili lošiji od rezultata pripadnika većinskih zajednica.

Ustav Republike Srbije spada u red retkih ustava koji izričito dozvoljavaju mere afirmativne akcije. Tako je članom 21. Ustava RS predviđeno: „Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi

² Autori priručnika su se opredelili za izraz pozitivna diskriminacija koji se često koristi u praksi. Takva vrsta postupanja naziva se još i afirmativna akcija, dok se u Zakonu o zabrani diskriminacije koristi izraz posebne mere.

postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima.“ U Zakonu o zabrani diskriminacije (član 14) na sličan način su definisane tzv. posebne mere i predviđeno je da se diskriminacijom ne smatraju posebne mere uvedene radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju.

3. Oblici diskriminacije u obrazovanju

Osnovna ideja ovog dela priručnika je da olakša prepoznavanje oblika diskriminacije sa kojim bi se eksterna kontrola odnosno prosvetni inspektori i savetnici mogli susresti u praksi. Oblici diskriminacije (sa primerima) navedeni su na osnovu nacrtu Pravilnika o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, učenika, drugog ili trećeg lica³ koji je tokom izrade ovog Priručnika bio u fazi donošenja.

Nacrt pravilnika propisuje da svako ima pravo na zaštitu od diskriminacije u skladu sa Zakonom i pravilnikom i na sistematičan način obrađuje oblike diskriminacije i njihovu manifestaciju. Oblike diskriminacije koji su navedeni u Pravilniku ne treba prihvatiti kao listu koja je zatvorena i sadrži sve moguće oblike diskriminacije koji se mogu pojaviti u praksi, ali predstavlja iscrpnu listu mogućih slučajeva koji su se pojavljivali ili se mogu pojaviti. Primeri koje navodimo uz odredbe koje se pominju u Nacrtu pravilnika predstavljaju najčešće i opštepoznate situacije koje možemo uočiti u praksi.

Prema nacrtu Pravilnika, diskriminacija u obrazovanju i vaspitanju predstavlja svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, propuštanje odnosno davanje prvenstva pojedincu ili grupi na otvoren ili prikriven način koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima, u ustanovi kojom se neopravdano pravi razlika ili daje prvenstvo, a naročito ona kojom se:

3 Navedeno prema nacrtu koji je bio dostupan autorima 23. januara 2012. godine. U fazi konsultacije o nacrtu ovog Pravilnika bilo je sugestija da se iz naziva i sadržaja Pravilnika izostavi kategorija „drugih lica“ jer ona nije predviđena članom 44 Zakona o osnovama obrazovanja i vaspitanja.

1. ograničava ili uskraćuje pravo na predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje i vaspitanje pod jednakim uslovima;
2. otežava ili onemogućava upis lica ili grupe lica u ustanovu, usled njihovog ličnog svojstva;
3. isključuju lica ili grupe lica iz obrazovnog sistema usled njihovog ličnog svojstva;
4. otežava ili uskrađuje mogućnost praćenja nastave i učešća u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima usled njihovog ličnog svojstva;
5. učenici ili druga lica razvrstavaju po njihovom ličnom svojstvu;
6. učenici ili druga lica zlostavljaju;
7. na drugi način neopravdano pravi razlika ili nejednako postupaju sa učenicima ili drugim licima koja učestvuju u obrazovnom i vaspitnom procesu.

Pravilnik takođe predviđa da se diskriminacijom ne smatraju posebne mere uvedene radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napredovanja lica, odnosno grupa lica koja se nalaze u neravnopravnom položaju u procesu obrazovanja.

Pravilnik definiše više oblika diskriminacije i njihovu manifestaciju u obrazovnom sistemu, to su:

1. Neposredna diskriminacija
2. Posredna diskriminacija
3. Povreda načela jednakih prava i obaveza
4. Zabrana pozivanja na odgovornost
5. Udruživanje radi vršenja diskriminacije
6. Govor mržnje
7. Uznemiravanje i ponižavajuće postupanje

Prema nacrtu Pravilnika, neposredna diskriminacija je diskriminatorско postupanje kojim se lice ili grupa lica, zbog njegovog odnosno njihovog ličnog svojstva, u istoj ili sličnoj situaciji u procesu obrazovanja i vaspitanja, ili u situacijama koje su neposredno ili posredno povezane sa procesom obrazovanja i vaspitanja, stavljaju u nepovoljniji položaj, naročito ako se:

1. vrši diskriminacija dece i učenika od strane zaposlenih u ustanovi u procesu obrazovanja i vaspitanja;
2. vrši diskriminacija zaposlenih, dece i učenika od strane drugih lica u ustanovi i trećih lica u vezi sa procesom obrazovanja i vaspitanja;

3. sprovodi diskriminacija prema roditeljima, odnosno starateljima dece i učenika od strane zaposlenih i drugih lica u ustanovi, kao i trećih lica kada se ona odnosi na proces obrazovanja i vaspitanja,
4. i na druge načine neposredno vrši diskriminacija.

Nacrt definiše da posredna diskriminacija postoji ako se lice ili grupa lica, u procesu obrazovanja i vaspitanja ili u vezi sa procesom obrazovanja i vaspitanja, zbog njegovog odnosno njihovog ličnog svojstva, stavlja u nepovoljniji položaj diskriminatorskim ponašanjem koje je samo prividno zasnovano na načelu jednakosti i zabrane diskriminacije u obrazovanju i vaspitanju, a naročito ako takvo ponašanje samo po sebi nije diskriminatorsko, ali podstiče na stvaranje predrasuda i stereotipa o pojedinim licima ili grupi lica i njihovim pripadnicima. Pitanje posredne diskriminacije u obrazovnom sistemu posebno je važno pošto je taj vid diskriminacije najteže dokazati. Takav vid ponašanja prividno je zasnovan na jednakosti i može da predstavlja ponašanje koje ne mora da bude diskriminatorsko, ali može da proizvede takve efekte. Na primer, premeštanje učenika romske nacionalnosti u poslednju klupu zato što navodno ima dobar vid ili odbijanje da učenik bude uključen u proces nastave time što se ne primećuje njegova angažovanost.

Povreda načela jednakih prava i obaveza postoji ako se prema licu ili grupi dece, učenika, roditelja, odnosno staratelja maloletnog lica i zaposlenih u ustanovi ili u procesu obrazovanja i vaspitanja, zbog njihovog ličnog svojstva:

1. neopravdano uskraćuju prava i slobode ili nameću obaveze koje se u istoj ili sličnoj situaciji ne uskraćuju ili ne nameću drugom licu ili grupi lica;
2. preduzimaju mere čiji su ciljevi ili posledice neopravdani;
3. preduzimaju mere koje nisu srazmerne ni opravdane ciljevima koji se merama žele postići;

Zabrana pozivanja na odgovornost postoji ako su u procesu obrazovanja i vaspitanja, odnosno u vezi sa procesom obrazovanja i vaspitanja dete, učenik, roditelj, odnosno staratelj i zaposleni u ustanovi, neopravdano izloženi lošijem postupanju u odnosu na druga lica zbog toga što traže, odnosno nameravaju da traže zaštitu od diskriminacije, ili zato što su ponudili ili nameravaju da ponude dokaze o diskriminatorskom postupanju od strane zaposlenih i drugih lica u ustanovi, kao i trećih lica, a naročito kada usled toga:

1. deca, odnosno učenici neopravdano dobijaju lošije ocene ili se njihov rad drugačije vrednuje;
2. deca, odnosno učenici, roditelj, odnosno staratelj maloletnog lica, zaposleni i druga lica trpe pretnje i ucene;
3. deca, odnosno učenici, roditelj, odnosno staratelj maloletnog lica, zaposleni i druga lica stavljaju u nepovoljan položaj;
4. deca, odnosno učenici, roditelj, odnosno staratelj maloletnog lica, zaposleni i druga lica javno izlažu poniženju i podsmehu, a njihove primedbe i zahtevi ignorišu.

Prema Nacrtu pravilnika udruživanje radi vršenja diskriminacije postoji ako se u ustanovi ili u procesu ili u vezi sa procesom obrazovanja i vaspitanja obrazuju udruženja i grupe čije je delovanje usmereno na:

1. izazivanje i širenje nacionalne, rasne, verske i druge mržnje i netrpeljivosti prema deci, odnosno učenicima, roditeljima, odnosno starateljima maloletnog lica, zaposlenim i drugim licima u ustanovi;
2. sprečavanja učešća dece, odnosno učenika u obrazovnom procesu u ustanovama usled njihove rasne, nacionalne i verske pripadnosti odnosno ma kog drugog ličnog svojstva;
3. kao i u drugim slučajevima kada udruživanje, suprotno Ustavu i zakonu, ima za cilj vršenje diskriminacije.

Posebno težak oblik ispoljavanja diskriminacije predstavlja govor mržnje. Prema Nacrtu pravilnika, govor mržnje je svaki oblik širenja ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja i nasilje protiv pojedinaca i grupe lica učesnika u procesu obrazovanja i vaspitanja, odnosno ma kog drugog lica zbog njihovog ličnog svojstva, a koji je u bilo kakvoj vezi sa procesom obrazovanja i vaspitanja ili radom ustanova, a naročito:

1. ispisivanje poruka ili simbola na objektima ustanova ili u njenom neposrednom okruženju kojim se podstiče na diskriminaciju, mržnju i nasilje prema učesnicima u obrazovnom procesu i svakom drugom licu ili grupe lica s obzirom na njihovo lično svojstvo;
2. korišćenje udžbenika, časopisa i drugih javnih glasila, internet sajtova i drugih sredstava komunikacije koji u sebi sadrže poruke mržnje;

3. korišćenje drugih sadržaja u obrazovno-vaspitnom radu koji negativno i u omalovažavajućem značenju govore o pojedincima ili drugim grupama s obzirom na njihovo lično svojstvo, kao i
4. javno iznošenje od strane učesnika u obrazovno-vaspitnom procesu ideja, informacija i mišljenja kojim se poziva na nejednak tretman ili nasilje prema bilo kom licu ili grupi lica s obzirom na njihovo lično svojstvo.

Uznemiravanje i ponižavajuće postupanje postoji kada su učesnici u procesu obrazovanja i vaspitanja, od strane drugih učesnika u procesu obrazovanja i vaspitanja ili trećih lica, usled svog ličnog svojstva, a u procesu obrazovanja i vaspitanja ili u vezi sa procesom obrazovanja i vaspitanja, izloženi aktima, radnjama i propuštanju činjenja kojima se stvara osećaj poniženosti i odbačenosti, širi strah i neprijateljstvo ili stvara ponižavajuće i uvredljivo okruženje, a naročito:

1. korišćenjem pogrdnih imena, nadimaka i stereotipa kojim se vređa njihovo dostojanstvo na osnovu ličnog svojstva;
2. izlaganjem podsmehu postignuća učesnika u obrazovnom procesu, a naročito dece i učenika;
3. izlaganjem podsmehu fizičkog izgleda, socijalnog porekla, roda, pola, seksualne orijentacije odnosno bilo kog drugog ličnog svojstva učesnika u obrazovnom procesu;
4. javnim ponižavanjem i pretnjom primene neprimerenih kazni i sankcija prema deci, učenicima i drugim učesnicima u obrazovnom procesu, kao i
5. diskriminatornim postupanjem kojim, suprotno zakonu, dolazi do uznemiravanja ili ponižavajućeg postupanja prema učesnicima u obrazovnom procesu.

U Nacrtu Pravilnika definisano je dvanaest posebnih oblika diskriminacije. Iako je ova lista obimna, njome nisu obuhvaćeni svi oblici diskriminacije koji se mogu pojaviti u praksi.

1. Diskriminacija u ostvarivanju opštih ishoda i standarda postoji:
 - a. Ako se očekuje da deca, odnosno učenici ili grupe dece, odnosno učenika zbog svog ličnog svojstva ne dostignu opšte ishode obrazovanja i vaspitanja, već se kriterijumi prema njima neopravdano i unapred snižavaju. Primer za takav oblik diskriminacije bio bi izbacivanje čitavih nastavnih

- jedinica na osnovu pretpostavke da đaci u konkretnom slučaju ne bi mogli da savladaju predmetno gradivo.
- b. Ako se ne obezbeđuju uslovi koji bi svakom detetu, odnosno učeniku omogućili da bez obzira na lično svojstvo ostvari opšte ishode obrazovanja i vaspitanja, a naročito ako se ne koriste raznovrsni oblici nastave [uključujući dopunsku nastavu] i učenje i ocenjivanje koje je prilagođeno potrebama dece, odnosno učenika s obzirom na njihovo lično svojstvo.
 - c. Kada se, na osnovu lične procene, zbog nižih očekivanja obrazovnih postignuća deteta ili učenika s obzirom na njegovo lično svojstvo, nastavni plan ili program koji se realizuje sa ostalom decom, odnosno učenicima neformalno skraćuje ili sužava ili kada se ne primenjuju, odnosno neopravdano prilagođavaju standardi čiji ishodi dovode do nižeg ili niskog nivoa obrazovanja deteta, odnosno učenika. Takva vrsta diskriminatornog postupanja je posebno opasna jer smanjuje mogućnosti konkretnog deteta da dalje napreduje u obrazovanju i da kasnije upiše željeni smer na višim nivoima obrazovanja.
 - d. Kada se neopravdano, samo na osnovu lične procene nastavnika, uspostave niži ili viši kriterijumi ocenjivanja za dete, odnosno učenika s obzirom na njegovo lično svojstvo, naročito dece iz ranjivih grupa. Primer za takvu vrstu postupanja bilo bi namerno snižavanje zahteva ispod minimalnih standarda zahtevanih od učenika tog uzrasta uz objašnjenje da su pripadnici te ranjive grupe nesposobni da savladaju gradivo i da je samo važno da pohađaju školu.
 - e. Kada se neostvarivanje zadatih ciljeva u procesu obrazovanja i vaspitanja pripisuje ličnom svojstvu deteta, odnosno učenika. Takav vid diskriminacije bi postojao kada bi se, na primer, na sednici nastavnog veća izneo stav da određena učenica nije sposobna da uspešno savlada gradivo iz određenog predmeta zato što je Romkinja.
 - f. Kada se učenik, zbog ličnog svojstva, prevodi u stariji razred iako nije savladao nastavni program iz prethodnog, čime se stvara situacija da učenik nema potrebno znanje za nastavak školovanja. Takav vid diskriminacije je posebno složen jer se može pogrešno tretirati kao mera afirmativne akcije zarad napredovanja dece ili učenika iz marginalizovanih grupa, ali zapravo onemogućava njihovo dalje školovanje i napredovanje.
 - g. Ako se ne koriste posebni standardi postignuća predviđeni zakonom za učenika zbog njegovog ličnog svojstva, a naročito učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

- h. Ako se ne koriste posebni standardi postignuća, predviđeni zakonom, za učenika sa izuzetnim sposobnostima i kada se, zbog njegovog ličnog svojstva, ne vrši stalno praćenje njegovog razvoja ili se na druge načine vrši diskriminacija u okviru ostvarivanja opštih ishoda i standarda obrazovanja i vaspitanja.
2. Diskriminacija u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje postoji:
- a. Ako se ne primenjuju posebne i druge zakonom propisane mere koje su predviđene sa ciljem podrške pri upisivanju dece ili učenika iz ranjivih društvenih grupa [naročito učenika sa invaliditetom i smetnjama u razvoju, odnosno učenika pripadnika nacionalnih manjina, posebno romske nacionalne manjine]. Ovaj vid diskriminacije je primer kako ona nastaje nepostupanjem, odnosno nečinjenjem odgovornih u obrazovnom sistemu.
 - b. Ako se prilikom upisa traže dokumenta koja nisu zakonom ili podzakonskim aktom predviđena a njihov nedostatak se koristi za isključivanje dece i učenika iz obrazovno-vaspitnog procesa. U Nacrtu pravilnika navodi se primer uverenja o državljanstvu, a u praksi se mogu javiti i slučajevi da škole traže dostavljanje drugih dokumenata, kao što su izvod iz matične knjige rođenih ili kopije ličnih isprava roditelja. Zbog postojanja problema pravno nevidljivih lica u Srbiji i njihove nemogućnosti da pribave sva potrebna dokumenta i upišu se u javne registre [npr. matičnu knjigu rođenih], predviđena je mogućnost upisa dece, odnosno učenika i bez svih tih dokumenata. Suprotno postupanje bi dovelo do faktičke nemogućnosti upisa dece iz ranjivih i marginalizovanih grupa, a naročito romske dece.
 - c. Ako se ne primenjuju zakonom predviđene mere za pružanje redovne i dodatne obrazovne, zdravstvene i socijalne podrške deci, odnosno učenicima kojima je ona potrebna i na koju imaju pravo u toku predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja. Primer takve diskriminacije bila bi situacija da se za decu ne organizuju zakonom predviđeni sistematski pregledi i obavezne vakcinacije.
 - d. Ako se ne sprečava vršenje pritiska na roditelje dece iz ranjivih grupa da daju saglasnost da im se deca upute na interresornu komisiju i upišu u školu za učenike sa smetnjama u razvoju ili u odeljenja za učenike sa smetnjama u razvoju.

- e. Ako se učeniku uskraćuje pravo na izdavanje potvrde o redovnom pohađanju nastave, o završenom razredu ili o završenom nivou obrazovanja s obzirom na njegovo lično svojstvo.
 - f. Ako se deca i učenici iz ranjivih grupa smeštaju u objekte u ustanovi čiji su materijalno-tehnički uslovi i oprema ispod nivoa kvaliteta u drugim objektima i na taj način ne obezbeđuje kvalitet rada u skladu sa obrazovnim standardima. Na primer, ukoliko bi se deca sa smetnjama u razvoju smestila u pomoćni objekat škole koji ne zadovoljava standard glavnog objekta.
 - g. Ako nisu obezbeđene arhitektonske mogućnosti za nesmetan pristup dece sa invaliditetom u objekte u obrazovnim ustanovama, a posebno u one u kojima se realizuje obavezno obrazovanje i vaspitanje.
 - h. Ako se ne omogući korišćenje udžbenika i drugih nastavnih materijala na jeziku nacionalne manjine ili ako se na druge načine krši zabrana diskriminacije u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje.
3. Diskriminacija u oblasti upotrebe jezika postoji:
- a. Ako se pripadnicima nacionalnih manjina onemogućava obrazovno-vaspitanje na maternjem jeziku.
 - b. Ako se pripadnicima nacionalnih manjina onemogućava učenje srpskog jezika kao nematernjeg.
 - c. Ako se sposobnosti dece i učenika, njihov napredak u učenju i razvoju procenjuju na jeziku koji im nije maternji, odnosno koji ne poznaju dovoljno i kada se na osnovu tih procena donose zaključci koji mogu da imaju ozbiljne posledice za njihovo dalje obrazovanje. Takav zaključak, na primer, može biti preporuka da se dete prebaci u odeljenje za decu sa smetnjama u razvoju, iako ono tih smetnji nema, čime se onemogućava njegovo puno napredovanje.
 - d. Ako se ne obezbeđuju uslovi da deca, odnosno učenici razumeju i nauče jezik na kome se izvodi obrazovno-vaspitanje.
 - e. Ako se na drugi način posredno ili neposredno vrši diskriminacija dece, odnosno učenika u upotrebi jezika u obrazovanju i vaspitanju. Na primer, deca azilanti koja su izbegla iz svoje matične zemlje usled različitih okolnosti i započinju školovanje u zemlji u koju su se doselili, pri čemu se ne uzima u obzir okolnost da ne poznaju jezik ili se od njih u veoma kratkom roku očekuje da savladaju jezik i uključe se u svakodnevne školske aktivnosti i obaveze.

4. Diskriminacija u oblasti obezbeđivanja bezbednosti dece, učenika i drugih lica koja su uključena u obrazovni proces postoji:

Ako se ne poštuje zabrana nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, ako se svim učenicima ne obezbeđuje isti nivo bezbednosti na osnovu ličnog svojstva i ako se svim učenicima ne obezbeđuje isti nivo zaštite u nastavi i svim ostalim aktivnostima koje organizuje škola.

Na primer, ako pripadnici službe obezbeđenja (tzv. školski policajac) ne reaguje na učeničku tuču u prostorijama škole ili tokom drugih aktivnosti koje škola organizuje samo zato što su učesnici tuče određene nacionalne pripadnosti.

5. Diskriminacija u oblasti poštovanja pravila ponašanja u ustanovi postoji:

- a. Ako se iz procesa donošenja pravilnika u ustanovi isključuju deca, roditelji, staratelji i zaposleni na osnovu ličnog svojstva.
- b. Ako se doneta pravila selektivno primenjuju, odnosno ako se češće sankcioniše ponašanje dece ili grupe na osnovu ličnog svojstva. Na primer, ako se stalno sankcioniše ponašanje deteta manjinske nacionalnosti, ali ne i deteta pripadnika većinskog naroda.
- c. Ako se pravilima ponašanja u ustanovi tolerišu neprihvatljiva ponašanja prema pojedincima ili grupama na osnovu nekog ličnog svojstva. Na primer, ako se toleriše neprekidno vređanje i ponižavajuće postupanje prema učenicima slabijeg imovinskog statusa.
- d. Ako se na druge načine neopravdano pravi razlika u poštovanju pravila ponašanja u ustanovama zbog ličnog svojstva deteta, odnosno učenika, roditelja, odnosno staratelja i zaposlenih.

6. Diskriminacija u oblasti planiranja i programiranja obrazovno-vaspitnog rada i donošenja programa obrazovno-vaspitnog rada postoji:

- a. Ako se predškolskim, školskim ili programom vaspitnog rada ne obezbeđuje ostvarivanje potrebe svakog deteta, učenika i roditelja, odnosno staratelja, zbog ličnog svojstva.
- b. Ako deca ili učenici i roditelji, odnosno staratelji, pripadnici ranjivih grupa nisu uključeni u školsko razvojno planiranje, vrednovanje rada škola i realizaciju nastavnih i vannastavnih aktivnosti u telima koja su predviđena zakonom, kao što su organ upravljanja, savet roditelja i dački parlament u osnovnim i srednjim školama. Na primer, ukoliko se iz procesa samoovrednovanja rada isključi romska manjina za koju se već unapred

- smatra da nije ostvarila zadovoljavajuće rezultate, ako u savet roditelja nisu uključeni roditelji dece sa invaliditetom, ukoliko su mesta članova školskog parlamenta rezervisana za učenike višeg imovinskog statusa.
- c. Ako godišnji plan rada, razvojni plan ustanove, predškolski ili školski program ne odražava specifičnosti lokalne zajednice, a posebno uslove u kojima žive deca i učenici pripadnici ranjivih grupa. Na primer, ukoliko organizacija smenskog rada ne uvažava neophodnost da se deca vraćaju planinskim putevima pre nego što padne mrak ili ako se rekreativna nastava planira za period godine u kome porodice većine učenika obeležavaju verski praznik.
 - d. Ako se u godišnjem ili mesečnom planu za obavezne ili izborne nastavne predmete ne uzimaju u obzir elementi nacionalne kulture i tradicije pripadnika svih nacionalnosti u lokalnoj zajednici, u skladu sa Zakonom.
 - e. Ako se u planovima rada promovišu vrednosti kulture pripadnika većinskog stanovništva, dok se ostale zanemaruju ili nipodaštavaju, ili ako se na druge načine vrši diskriminacija u planiranju i programiranju obrazovno-vaspitnog rada i donošenju programa obrazovno-vaspitnog rada.
7. Diskriminacija u sprovođenju obrazovno-vaspitnog procesa odnosno u realizaciji nastavnih i vannastavnih aktivnosti postoji:
- a. Ako se prilikom realizacije obrazovno-vaspitnog procesa ne uvažavaju individualna znanja, sposobnosti i predznanja deteta, odnosno učenika, zbog njegovog ličnog svojstva, posebno dece, odnosno učenika iz ranjivih grupa.
 - b. Ako se u ustanovi ne preduzimaju mere za učešće roditelja, odnosno staratelja učenika u nastavnim aktivnostima koje treba da obezbede punu ravnopravnost i jednakost dece, odnosno učenika s obzirom na njihovo lično svojstvo, a naročito ako se ne preduzimaju mere za njihovo uključivanje u rad odeljenske zajednice i zajedničke konsultacije sa odeljenskim starešinom, pedagogom, psihologom i drugim zaposlenim u ustanovi.
 - c. Ako zaposleni u ustanovi ne reaguju jednako ili neopravdano prave razliku povodom izostanka učenika sa nastavnih aktivnosti, ili im je takvo ponašanje učenika poželjno i prihvatljivo, odnosno ako takvo ponašanje učenika tolerišu, s obzirom na njihovu pripadnost ili nepripadnost određenoj grupi, naročito učenika romske zajednice, ili to čine s obzirom na ma koje drugo lično svojstvo.
 - d. Ako se deca, odnosno učenici iz ranjivih grupa, zbog njihovog ličnog svojstva, u okviru nastavnih aktivnosti uključuju u dopunske ili

- korektivne programe bez prethodne provere i vrednovanja njihovih stvarnih mogućnosti, znanja i umeća ili bez kontinuiranog praćenja njihovog napredovanja.
- e. Ako se ne prati napredovanje deteta u odnosu na početna znanja i iskustva ili kada se dete ne pohvaljuje, odnosno ne nagrađuje i ne promoviše njegovo izuzetno postignuće ili napredak zbog pripadnosti, odnosno nepripadnosti određenoj grupi, odnosno zbog njegovog ličnog svojstva.
 - f. Ako se deca ili učenici, a naročito deca, odnosno učenici iz ranjivih grupa neopravdano isključuju iz rada učeničkih organizacija, ili ako se uključuju u njih ali suštinski nisu u ravnopravnom položaju sa drugim članovima organizacije, zbog svog ličnog svojstva.
 - g. Ako se dete, odnosno učenik i njegov roditelj, odnosno staratelj, zbog ličnog svojstva, a naročito na osnovu pripadnosti određenoj društvenoj grupi, ili zbog socijalnog porekla ili materijalnog stanja isključuje iz vannastavnih aktivnosti, a naročito ako im je ograničen pristup sekcijama ili dodatnoj nastavi.
 - h. Ako se u sprovođenju obrazovno-vaspitnog procesa vrednosti zajednica iz kojih dolaze deca, odnosno učenici ili roditelji, odnosno staratelji, kao i njihove porodične vrednosti izvrgavaju podsmehu, omalovažavanju ili se posmatraju kao manje vredne u odnosu na vrednosti kulture pripadnika većinskog stanovništva i zajednice ili ako se na druge načine vrši diskriminacija u sprovođenju obrazovno-vaspitnog procesa.
8. Segregacija kao posebno težak slučaj diskriminacije u sprovođenju obrazovno-vaspitnog procesa postoji ako se deca, odnosno učenici u ustanovi ili u vezi sa radom ustanove, zbog svog ličnog svojstva, neopravdano odvajaju od druge dece, odnosno učenika.
- Segregacija naročito postoji ako se:
- a. Za decu, odnosno učenike, zbog nepoznavanja jezika na kome se odvija nastava ili zbog socijalno-ekonomskog statusa porodice deteta ili učenika, ili iz drugih razloga koji nisu u skladu sa zakonom, obrazuju zasebna odeljenja ili grupe.
 - b. Prilikom upisa dece u ustanovu, a posebno upisa dece, odnosno učenika pripadnika nacionalnih manjina, upis vrši isključivo prema mestu njihovog prebivališta, a takvo pravilo se ne odnosi na decu, odnosno učenike većinskog stanovništva.

9. Diskriminacija u oblasti upravljanja postoji:
 - a. Ako su su učenici, roditelji, staratelji ili nastavnici, kao pripadnici ranjivih grupa ili zbog drugog ličnog svojstva, isključeni iz rada stručnih i organa upravljanja ustanove, odnosno iz timova za planiranje i realizaciju strateških dokumenata ustanove.
 - b. b) Ako se prilikom izrade razvojnog plana ustanove ne uzima u obzir analiza obrazovnih potreba dece iz ranjivih grupa, što se odražava na izradu i realizaciju akcionih planova, jer njima nije predviđeno neposredno učešće roditelja, odnosno staratelja i učenika navedenih grupa kao nosilaca aktivnosti pri rešavanju problema.
 - c. Ako prilikom sprovođenja procesa samovrednovanja kvaliteta rada ustanove roditelji, odnosno staratelji i učenici iz ranjivih grupa, a naročito pripadnici romske nacionalne manjine, nisu uključeni u reprezentativni uzorak za ispitivanje stanja i analizu rezultata.
 - d. Ako učenici nisu uključeni u domaća i međunarodna istraživanja koja se tiču obrazovnih ishoda i postignuća zbog pripadnosti ili nepripadnosti određenoj grupi ili ličnog svojstva, ili ako se na druge načine vrši diskriminacija u upravljanju ustanovom.

10. Diskriminacija u oblasti poštovanja prava deteta, odnosno učenika postoji ako se deci odnosno učenicima na osnovu ličnog svojstva:
 - a. Neopravdano uskraćuje zakonom zagarantovano pravo na participaciju i davanje mišljenja i predloga stručnim organima, organu upravljanja, savetu roditelja i direktoru, o merama bezbednosti učenika, godišnjem planu rada, školskom razvojnom planu, školskom programu, izboru udžbenika i drugim pitanjima predviđenim zakonom. Na primer, ako se deci ili roditeljima slabijeg imovnog stanja onemogućava da efektivno učestvuju u donošenju odluka o izboru udžbenika.
 - b. Neopravdano uskraćuju ili im zaposleni i druga lica u ustanovi ne pružaju zaštitu u ostvarivanju drugih prava deteta koja se odnose na obrazovanje i vaspitanje ili su u vezi sa obrazovanjem i vaspitanjem, a proističu iz zakona i međunarodnih dokumenata koji se odnose na prava deteta, ili ako se na druge načine krše prava deteta, odnosno učenika u obrazovanju i vaspitanju na osnovu ličnog svojstva.

11. Diskriminacija u oblasti obrade naročito osetljivih podataka o deci, učenicima, roditeljima, odnosno starateljima i zaposlenima postoji:

Kada rukovalac nezakonito prikuplja ili koristi takve podatke sa ciljem da dovede u neravnopravan položaj učesnika u sistemu obrazovanja i vaspitanja s obzirom na njihovo lično svojstvo, a naročito ako se takvi podaci koriste za nejednak tretman dece, učenika, roditelja, odnosno staratelja i zaposlenih u ustanovi. Na primer, ukoliko se saznanje da je je nečiji roditelj HIV pozitivan koristi kao prilika da se dete isključi iz određenih aktivnosti u školi.

12. Diskriminacija u oblasti rada i zapošljavanja u obrazovnoj ustanovi postoji:

Ako se neopravdano narušavaju jednake mogućnosti lica za zapošljavanje i uživanje pod jednakim uslovima svih prava iz oblasti rada zaposlenih u ustanovi, zbog ličnog svojstva tog lica, a naročito ako se zbog ličnog svojstva lica uvode dodatni uslovi za zapošljavanje u ustanovi, odnosno ukoliko se zbog ličnog svojstva zaposlenog u ustanovi onemogućava njegovo pravo na stručno usavršavanje i napredovanje pod jednakim uslovima ili njegovo pravo da pod jednakim uslovima učestvuje u radu stručnih i organa upravljanja ustanove.

Na primer, ukoliko se prilikom zaposlenja na mesto profesora fizičkog vaspitanja veća prednost daje pripadnicima muškog pola i to se pravda njihovom boljom kondicijom i spretnošću.

V ZAKONODAVSTVO

Propisi o zabrani diskriminacije su brojni. Više međunarodnih akata koje je ratifikovala Republika Srbija propisuju zabranu diskriminacije po brojnim osnovama, uključujući diskriminaciju u obrazovnom sistemu. Poslednjih godina u našoj zemlji je usvojen veći broj zakona i podzakonskih akata u oblasti obrazovanja i Zakon o zabrani diskriminacije, koji regulišu ovu materiju. Svi ti standardi se moraju poštovati u svakodnevnom radu školskih ustanova, a svako kršenje efikasno sankcionisati u skladu sa zakonom propisanim procedurama.

1. Ustav Republike Srbije⁴

Ustav je najviši pravni akt, a sadrži nekoliko odredaba koje se odnose na obrazovanje i sprečavanje diskriminacije.

⁴ Službeni glasnik RS, br. 98/2006

Članom 21 Ustava Republike Srbije propisana je zabrana diskriminacije i predviđeno je da su pred Ustavom i zakonom svi jednaki, kao i da svako ima pravo na jednaku pravnu zaštitu. Zabranjena je svaka vrsta diskriminacije, bilo ona neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu. U Ustavu se posebno navodi da je zabranjena diskriminacija po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta, ali je ona u skladu sa savremenim standardima i važećim zakonodavstvom zabranjena i po bilo kom drugom osnovu koji u Ustavu nije eksplicitno naveden (npr. seksualna orijentacija, telesna konstitucija itd.).

Prema Ustavu, u slučajevima kada su ostvarenje jednakosti i otklanjanje diskriminacije otežani, državni organi mogu preduzeti posebne mere sa ciljem unapređenja prava i iskorenjivanja diskriminacije. Te mere obuhvataju mogućnost davanja posebnih pogodnosti pojedincima ili grupama, kao što su pojedine nacionalne manjine ili osobe sa invaliditetom.

Ustavom je propisano da svaki građanin i građanka Srbije ima prava na slobodu misli, savesti, uverenja i veroispovesti (član 43). To pravo podrazumeva da se pri uverenju ili veroispovesti može ostati ili da se ona mogu promeniti prema ličnom izboru. Ustavom je propisano da niko nije dužan da se izjašnjava o svojim verskim i religijskim uverenjima. Sloboda veroispovesti obuhvata i mogućnost da svaki građanin po svojoj volji pohađu versku službu i nastavu, kao i da u javnosti i privatno izrazi svoja religijska uverenja. Ipak, država ima mogućnost da ograniči slobodu ispoljavanja vere i uverenja putem zakona ako je to neophodno da bi se zaštitili zdravlje ljudi i moral demokratskog društva, slobode i prava građana zajemčeni Ustavom, javna bezbednost i javni red ili da bi se sprečilo izazivanje ili podsticanje verske, nacionalne ili rasne mržnje. U tom smislu, zakonom je moguće, na primer u obrazovnom sistemu, ograničiti ona ispoljavanja verskih uverenja koja su suprotna zajamčenim ljudskim pravima i protivna jednakosti građana (npr. diskriminacija pripadnika drugih religija ili nevećinske seksualne orijentacije).

U skladu sa članom 43 Ustava roditeljsko je pravo (kao i pravo zakonskih staralaca) da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima. U Republici Srbiji svako ima pravo na obrazovanje koje je na osnovnom nivou obavezno i besplatno, dok je srednje obrazovanje besplatno (član 71).

Pripadnicima nacionalnih manjina garantovana su, osim prava koja pripadaju svim građanima, i posebna pojedinačna i kolektivna prava koja ostvaruju u

zajednici sa drugim pripadnicima manjinske grupe. U ta prava spada i upotreba jezika i pisma u obrazovanju i obraćanju državnim organima. Putem kolektivnih prava koja poseduju pripadnici manjinskih grupa imaju mogućnost da u zajednici sa drugima imaju obrazovanje i informisanje na svom jeziku.

2. Međunarodni standardi

U velikom broju međunarodnih pravnih dokumenata predviđena je zabrana diskriminacije kako na opšti način, tako i po specifičnim osnovima. Oni su sastavni deo pravnog poretka Srbije i neposredno se primenjuju, zajedno sa opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava u skladu sa Ustavom Republike Srbije [član 16]. Zbog toga se ti standardi moraju imati u vidu svaki put kada se u praksi pojavi problem diskriminacije.

2.1. Univerzalni standardi ljudskih prava

2.1.1. Rezolucije i deklaracije

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija⁵

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima u članu 7. sadrži opštu odredbu o diskriminaciji, a u članu 26. naglašava dostupnost obrazovanja i sprečavanje diskriminacije u oblasti obrazovanja.

U članu 7. deklaracije propisane su opšta zabrana diskriminacije i zaštita građana i njihove jednakosti pred zakonom. Svako je zaštićen ne samo od diskriminacije već i od svakog oblika podsticaja na nju.

U članu 26. deklaracije propisano je da svako ima pravo na obrazovanje bez obzira na svoje poreklo, a obrazovanje treba da bude dostupno svakome pod jednakim uslovima i besplatno bar na nivou osnovne škole. Obrazovanje prevashodno treba da bude usmereno ka razvitku ljudske ličnosti i ka tome da kod učenika razvije i učvrsti poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda. Kao glavni ciljevi postavljaju se i unapređivanje razumevanja, tolerancije i trpeljivosti među različitim etničkim, rasnim i verskim grupama. Roditelji imaju pravo da sami izaberu vrstu i način obrazovanja koji je prema njihovom mišljenju najbolji za njihovu decu.

⁵ *Službeni list SFRJ*, br. 7/1971

Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, verskim ili jezičkim manjinama⁶

Deklaracija u članu 4. paragrafu 4. obavezuje države da preduzmu sve neophodne mere u oblasti vaspitanja i obrazovanja, gde god je to neophodno, da bi se stekla odgovarajuća znanja o kulturi, tradiciji i istoriji manjina koje žive na njihovom području. Dodatno, osobe koje pripadaju manjinama treba da imaju odgovarajuće uslove kako bi stekle znanje o društvu kao celini.

2.1.2. Ratifikovani međunarodni ugovori

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije⁷

Konvencija u članu 7. obavezuje države ugovornice (među kojima je i Republika Srbija) da preduzmu sve neophodne mere u borbi protiv predrasuda koje vode rasnoj diskriminaciji, naročito u oblastima *informisanja, vaspitanja, nastave i kulture*. Ugovornice konvencije su dužne da podstiču i pomažu razvoj razumevanja, prijateljstva i tolerancije među narodima, rasnim i etničkim grupama, a sve u skadu sa proklamovanim ciljevima i načelima povelje Ujedinjenih nacija i drugih konvencija o ljudskim pravima usvojenim u Ujedinjenim nacijama.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima⁸

Članom 13. Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima svakom licu je priznato pravo na obrazovanje. Obrazovanje pojedinca pre svega treba da bude usmereno ka *razvoju ljudske ličnosti i osećanju ličnog dostojanstva i razvoju poštovanja ljudskih prava i sloboda*. Cilj obrazovanja treba da bude i unapređenje razumevanja, trpeljivosti i tolerancije između nacija, kao i različitih etničkih ili verskih grupa. Obrazovanje treba da doprinese i ciljevima Ujedinjenih nacija koji se odnose na razvoj mira u svetu.

U delu koji se odnosi na pojedine segmente obrazovanja, u članu 13. je propisano da osnovno obrazovanje mora biti obavezno, dostupno svakome i besplatno, dok se srednje obrazovanje, što uključuje i srednju tehničku i stručnu nastavu, mora učiniti dostupnim svakome putem postepenog uvođenja besplatne nastave, što se preporučuje i za više obrazovanje. Republika Srbija je već

6 Usvojena na 47. zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, 1992. godine.

7 *Službeni list SFRJ*, br. 31/67

8 *Službeni list SFRJ*, br. 7/71

dostigla ove standarde. Paktom se posebno preporučuje da se osnovno obrazovanje obezbedi za ona lica koje nisi bila u mogućnosti da ga dobiju ili ga nisu u potpunosti dovršila, čime se poseban akcenat stavlja na obrazovanje odraslih i omogućavanje njegove realizacije u obrazovnom sistemu. Države treba da učine sve što je u njihovoj moći da poboljšaju položaj nastavnog osoblja, da razviju i poboljšaju sistem školske mreže i da uspostave sistem stipendiranja kao pomoć učenicima. Paktom je propisano da su roditelji [i staratelji] slobodni da izaberu ustanove u kojima će se školovati njihova deca koje nije osnovala država, ali da takve ustanove treba da zadovoljavaju uslove koje je država usvojila kao i da deca dobiju moralno i religijsko vaspitanje saglasno ubeđenju roditelja. Takođe, dozvoljeno je osnivanje privatnih obrazovnih ustanova, ali uz poštovanje uslova koje je država odredila.

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta⁹

U članu 28. Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta priznaje se pravo na obrazovanje svima i određuju se posebne mere kako bi se osnovno obrazovanje učinilo dostupnim i besplatnim za sve pod jednakim uslovima, da bi se podsticao razvoj različitih oblika srednjeg obrazovanja i pružanje odgovarajuće finansijske pomoći učenicima srednjih škola i da bi više obrazovanje postalo dostupno svima koji poseduju odgovarajuće sposobnosti. Takođe treba učiniti neophodne mere da sve informacije od značaja budu dostupne deci, a na sve moguće načine doprineti da se smanji stopa napuštanja škole. Disciplina u školama se sprovodi u skladu sa ljudskim dostojanstvom deteta, odnosno bez njegovog narušavanja.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom¹⁰

U članu 24. ove konvencije, koji se odnosi na obrazovanje, priznaje se pravo osobama sa invaliditetom na obrazovanje, a države ugovornice se obavezuju da će bez diskriminacije obezbediti inkluzivni sistem obrazovanja i doživotno učenje. Ciljevi konvencije su usmereni ka punom jačanju ljudskih potencijala i poštovanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i različitosti. Osobe sa invaliditetom imaju pravo da u punom kapacitetu učestvuju u slobodnom društvu i

⁹ *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 15/90 i *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 2/97.

¹⁰ *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 42/2009.

da razvijaju svoje umne i fizičke sposobnosti. Država je obavezna da osobe sa invaliditetom uključi u sistem obrazovanja i vaspitanja na svim nivoima ravnopravno sa svim drugim učesnicima u obrazovnom procesu. Takođe, država je obavezna da preduzima efikasne mere u sredinama koje maksimalno pogoduju akademskom i društvenom razvoju osoba sa invaliditetom sa ciljem njihovog uključivanja u obrazovni sistem. Da bi što bolje uključila u obrazovni sistem osobe sa invaliditetom, država je dužna da preduzima mere za stručno osposobljavanje i omogućavanje lakšeg učenja Brajevog pisma, znakovnog jezika, korišćenje sredstava i informacija, kao i veština orijentacije i kretanja uz podršku i usmeravanje od stručnog lica. Školovanje dece koja su slepa, gluva ili i slepa i gluva organizuje se na najprikladnijim jezicima, načinima i sredstvima komunikacije koji maksimalno pogoduju akademskom i društvenom razvoju dece.

Da bi se mere uključivanja ostvarile, država je dužna da preduzme mere da zaposli nastavnike, uključujući nastavnike sa invaliditetom, kao i druga stručna lica koja su kvalifikovana za stručni rad, i da obezbedi obuku za profesionalce i osoblje koji rade na odgovarajućim nivoima obrazovanja. Država vodi računa i o tome da se osobama sa invaliditetom obezbedi odgovarajući smeštaj radi lakšeg savladavanja problema.

2.2. Evropski standardi ljudskih prava

2.2.1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (sa protokolima)¹¹

Republika Srbija je država ugovornica Konvencije od 2003. godine. Konvencija Saveta Evrope o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda u svom članu 14. ne pominje direktno diskriminaciju u oblasti obrazovanja, ali na uopšten način propisuje da je diskriminacija po bilo kom osnovu zabranjena, a naročito na osnovu pola, rase, boje kože, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovinskog statusa i rođenja.

Ova odredba je dalje razrađena u praksi Evropskog suda za ljudska prava, a od država članica se očekuje da je najšire primene u obrazovnom sistemu. Ona je izuzetno značajna jer u slučaju da bude povređena od organa Republike Srbije, građani imaju pravo da se obrate Evropskom sudu za ljudska prava, a ako Sud utvrdi da je došlo do povrede, Republika Srbija će biti osuđena za nepoštovanje ljudskih prava.

11 *Službeni list Srbije i Crne Gore – Međunarodni ugovori*, broj 9/2003, 5/2005, 7/2005.

U članu 2 Protokola 1 uz ovu konvenciju predviđeno je da niko ne može biti lišen prava na obrazovanje i da u vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave država poštuje pravo roditelja da obezbede obrazovanje i nastavu koji su u skladu s njihovim verskim i filozofskim uverenjima.

U članu 1 Protokola 12 uz ovu konvenciju iz 2000. godine propisana je opšta zabrana diskriminacije. Protokolom je propisano da se uživanje svakog prava koje zakon predviđa mora obezbediti bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, povezanost sa nekom nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status. Dodatno, Protokolom je propisano da javne vlasti ne smeju ni prema kome vršiti diskriminaciju po osnovima koji su navedeni u tekstu Protokola.

2.2.2. Praksa Evropskog suda za ljudska prava u pogledu prava na obrazovanje

U velikom broju svojih odluka Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) bavio se ostvarivanjem prava na obrazovanje. Na ovom mestu ćemo izdvojiti one za koje možemo reći da su imale najveći uticaj na borbu protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja. U ovom priručniku su na sumaran način predstavljene neke važne odluke ESLJP u ovoj oblasti.

1. Slučaj *Kjeldsen, Busk, Madsen i Pedersen protiv Danske*

Roditelji hrišćanskih uverenja protivili su se obaveznom seksualnom obrazovanju u školama. Sud je našao da nije postojala povreda Konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama zbog toga što se odgovarajućim zakonima ne zagovara neko konkretno seksualno ponašanje niti se učenici podstiču da se upuštaju u aktivnosti koje bi mogle biti opasne po njihovu stabilnost, zdravlje ili budućnost. Shodno tome, time se nisu vređala uverenja podnosioca predstavke.¹²

2. Slučaj *D. H. i drugi protiv Češke Republike*

To je tipičan primer diskriminacije protiv pripadnika manjinske zajednice. Naime, podnesak su uložili roditelji dece romske nacionalnosti zbog toga što su Romi upućivani na nastavu u škole za osobe ometene u razvoju umesto

¹² *Kjeldsen, Busk, Madsen i Pedersen protiv Danske*, predstavka 5095/71, 5920/72, 5926/72, 7. decembar 1976.

u redovne škole. Zahtev je usvojen, a Češkoj je naloženo da preispita svoju politiku prema romskoj deci u školskom sistemu.¹³

3. Slučaj **Kípar protiv Turske**

Republika Kípar uložila je zahtev Evropskom sudu zbog toga što deci grčke nacionalnosti nije data mogućnost da se školuju da svom jeziku na teritoriji Severnog Kípra koji se nominalno nalazi pod kontrolom turske vojske. Sud je doneo odluku da uskraćivanje prava grčkim učenicima da se obrazuju na svom jeziku predstavlja diskriminaciju.¹⁴

4. Slučaj **TimišeV protiv Rusije**

U ovom slučaju država Rusija je tužena pred ESLJP zbog toga što učenicima čiji roditelji nisu imali trajno boravište nije dozvoljavala da pohađaju nastavu. Sud je presudio u korist roditelja i naložio Rusiji da ovaj uslov ne bude smetnja upisu dece u državne škole.¹⁵

5. Slučaj **Oršuš i drugi protiv Hrvatske**

U ovom slučaju Hrvatska je tužena zbog organizovanja nastave u odeljenjima koja su pohađala samo romska deca. ESLJP je stao na stanovište da to jeste povreda prava na obrazovanje iz člana 2 Protokola 1 EKLJP u vezi člana 14 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.¹⁶

6. Slučaj **Sampanis i drugi protiv Grčke**

U ovom slučaju problem je bio u tome što su romska deca, nakon protesta roditelja, izdvojena u posebna pripremna odeljenja u školi u gradu Aspropirgosu, i to u posebnu zgradu pored glavne školske zgrade. ESLJP je u ovom slučaju našao da je povređeno pravo iz člana 14 EKLJP [zabrana diskriminacije] i člana 2 Protokola 1 [pravo na obrazovanje].¹⁷

13 *D. H. i drugi protiv Češke Republike*, predstavka 57325/00, 7. februar 2006.

14 *Kípar protiv Turske*, predstavka 25781/94, maj 2001.

15 *TimišeV protiv Rusije*, predstavka 55762/00 and 55974/00, 13. decembar 2005.

16 *Oršuš i drugi protiv Hrvatske*, predstavka 15766/03, 17. jul 2008.

17 *Sampanis i drugi protiv Grčke*, predstavka 32526/05, 5. jun 2008.

7. Slučaj **Lejla Sahin protiv Turske**

Studentkinja medicine Lejla Sahin tužila je državu Tursku zbog zakonske zabrane nošenja verskih simbola na univerzitetu i u drugim obrazovnim institucijama, pozivajući se na povredu prava iz članova 9. i 14. EKLJP (pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti i zabranu diskriminacije). ESLJP nije našao da u ovom slučaju postoji povreda prava iz EKLJP.¹⁸

2.2.3. Okvirna konvencija Saveta Evrope o zaštiti nacionalnih manjina¹⁹

Članom 6. ove konvencije država se obavezuje da preduzme sve potrebne mere kako bi se ohrabrilu dijalog i tolerancija između različitih grupa kao i da preduzme efektivne mere radi razvijanja razumevanja između ljudi koji žive na njenoj teritoriji bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet, naročito u oblastima medija, kulture i obrazovanja. Države su posebno obavezane da preduzmu odgovarajuće mere radi zaštite lica izloženih pretnjama ili diskriminaciji, neprijateljstvima ili nasilju na osnovu svog etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta.

Članom 14. država je obavezana da prizna *pravo svakog pripadnika nacionalne manjine da uči svoj manjinski jezik*. U onim oblastima države koje su tradicionalno ili u znatnom broju naseljene pripadnicima nacionalnih manjina (i ako ima dovoljno zahteva) država je dužna da nastoji da obezbedi, koliko je moguće u okviru obrazovnog sistema, da pripadnici manjina imaju odgovarajuće mogućnosti za izvođenje nastave na maternjem jeziku ili da dobijaju časove iz tih jezika. Ovo pravilo ne utiče na izučavanje zvaničnog (srpskog) jezika ili nastave na njemu.

2.2.4. Povelja Saveta Evrope o regionalnim ili manjinskim jezicima²⁰

U članu 7, u kome su navedeni ciljevi i načela ove povelje, propisano je da su države ugovornice u obavezi da preduzmu sve što je neophodno da unaprede međusobno razumevanje između različitih jezičkih grupa u zemlji, a naročito da se poštuju i u svakom smislu promovišu regionalni i manjinski jezici.

U članu 8. ove povelje naveden je širok opseg mera koje država treba da preduzima sa ciljem unapređenja obrazovanja na manjinskim i regionalnim

18 *Lejla Sahin protiv Turske*, predstavka 44774/98, 29. jun 2004.

19 *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/98.

20 *Službeni list SCG- Međunarodni ugovori*, br. 18/2005

jezicima. Države ugovornice su u obavezi da obezbede, gde god je to moguće, obrazovanje na manjinskim i regionalnim jezicima, počevši od najnižeg predškolskog nivoa do najvišeg fakultetskog obrazovanja. Država ima obavezu da obezbedi obrazovanje na manjinskim jezicima, u najvećoj mogućoj meri, kako tokom tehničkog, tako i tokom obrazovanja za odrasle. Države treba da omoguće učenje istorije i kulture koja se tiče regionalnih i manjinskih jezika. Država je u obavezi i da osnuje nadzorne organe koji nadgledaju sprovođenje mera i napredak u proučavanju regionalnih i manjinskih jezika. Ako u oblastima gde se manjinski i regionalni jezici ne upotrebljavaju postoji dovoljno interesovanje koje to opravdava, država treba da odobri i omogući izučavanje tih jezika na svim nivoima.

3. PROPISI REPUBLIKE SRBIJE

U Republici Srbiji postoji veliki broj pravnih akata koji se odnose na zabranu diskriminacije, kako generalno u društvu, tako i posebno u obrazovnom sistemu. To su pre svega Ustav Republike Srbije i Zakon o zabrani diskriminacije, ali i mnogi drugi propisi [iz oblasti obrazovanja i vaspitanja] koji čine skup normi koje se moraju poštovati i sprovesti u svakodnevnoj školskoj praksi.

3.1. Opšti antidiskriminacioni propisi

3.1.1. Zakon o zabrani diskriminacije²¹

Zakon o zabrani diskriminacije predstavlja temeljni dokument koji reguliše materiju diskriminacije u svim oblastima, pa tako i u školstvu. Njime se uređuju opšta zabrana diskriminacije, oblici i slučajevi diskriminacije i postupci zaštite od diskriminacije.

U članu 3. predviđeno je da svako ima pravo da ga nadležni sudovi i drugi organi javne vlasti Republike Srbije efikasno štite od svih oblika diskriminacije. Naš zakon štiti i strane državljane u Republici Srbiji, koji u skladu sa međunarodnim ugovorima imaju sva prava zajamčena Ustavom i zakonom, izuzev prava koja po Ustavu i zakonu imaju samo građani Republike Srbije. Po pravilu, to su samo izborna i neka imovinska prava, tako da se prava stranih državljana u slučajevima diskriminacije u obrazovnom sistemu moraju štiti na jednak način kao i prava domaćih državljana.

21 *Službeni glasnik RS*, br. 22/2009.

Prava utvrđena zakonom zabranjeno je vršiti protivno cilju u kome su priznata ili sa namerom da se uskrate, povrede ili ograniče prava i slobode drugih (član 3). Na to treba obratiti posebnu pažnju jer se često dešava da se diskriminatori u praksi pozivaju na slobodu vršenja nekog svog prava kada diskriminišu – najčešće je to slučaj sa pravom na izražavanje veroispovesti ili uverenja.

Zakon propisuje opštu zabranu diskriminacije, kao i da su svi jednaki i da uživaju jednak položaj i jednaku pravnu zaštitu, bez obzira na lična svojstva. Svako je dužan da poštuje načelo jednakosti, odnosno zabranu diskriminacije.

Zakon propisuje posebne slučajeve diskriminacije (članovi 15 - 27), sa kojima se i prosvetni inspektori susreću ili se mogu susretati u svom radu. To su:

1. diskriminacija u postupcima pred organima javne vlasti;
2. diskriminacija u oblasti rada;
3. diskriminacija u pružanju javnih usluga i korišćenju objekata i površina;
4. zabrana verske diskriminacije;
5. diskriminacija u oblasti obrazovanja i stručnog osposobljavanja;
6. diskriminacija na osnovu pola;
7. diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije;
8. diskriminacija dece;
9. diskriminacija na osnovu starosnog doba;
10. diskriminacija nacionalnih manjina;
11. diskriminacija zbog političke ili sindikalne pripadnosti;
12. diskriminacija osoba sa invaliditetom;
13. diskriminacija s obzirom na zdravstveno stanje.

Zakon između ostalog predviđa da svaki pojedinac ima pravo na podjednak pristup objektima u javnoj upotrebi (objekti u kojima se nalaze sedišta organa javne vlasti, objekti u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, kulture, sporta, turizma, objekti koji se koriste za zaštitu životne sredine, za zaštitu od elementarnih nepogoda i sl.), kao i javnim površinama (parkovi, trgovi, ulice, pešački prelazi i druge javne saobraćajnice i sl.), u skladu sa zakonom (član 17).

Svako ima pravo na pristup svim nivoima obrazovanja (predškolskom, osnovnom, srednjem i visokom) pod jednakim uslovima, kao i stručnom osposobljavanju u skladu sa zakonom i bez ikakve diskriminacije. Zakonom je zabranjeno da se licu ili grupi lica na osnovu njihovog ličnog svojstva oteža ili onemogućí upis u vaspitno-obrazovnu ustanovu, da budu isključena iz ovih ustanova, da im se oteža ili uskrati mogućnost da prate nastavu i učestvuju u drugim vaspitnim,

odnosno obrazovnim aktivnostima. Zabranjeno je, takođe, učenike razvrstavati prema ličnom svojstvu, zlostavljati ih ili na drugi način neopravdano praviti razliku i nejednako postupati prema njima.

Zakonom je još zabranjena i diskriminacija vaspitnih i obrazovanih ustanova koje obavljaju delatnost u skladu sa zakonom i drugim propisima. U skladu sa važećim propisima, zabranjena je i diskriminacija lica koja koriste ili su koristila usluge tih ustanova [član 19].

3.1.2. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom²²

Osim normi o opštoj zabrani diskriminacije, Zakon sadrži i norme koje se specifično odnose na proces vaspitanja i obrazovanja.

U skladu sa članom 18. Zakona, zabranjena je diskriminacija zbog invalidnosti na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja. Ta diskriminacija obuhvata:

1. uskraćivanje prijema deteta predškolskog uzrasta, učenika, odnosno studenta sa invaliditetom u vaspitnu, odnosno obrazovnu ustanovu koja odgovara njegovom prethodno stečenom znanju, odnosno obrazovnim mogućnostima;
2. isključenje deteta predškolskog uzrasta, učenika ili studenta sa invaliditetom iz vaspitne, odnosno obrazovne ustanove koju već pohađa iz razloga vezanih za njegovu invalidnost;
3. postavljanje neinvalidnosti kao posebnog uslova za prijem u vaspitnu, odnosno obrazovnu ustanovu, uključujući podnošenje uverenja o zdravstvenom stanju i prethodnu proveru psihofizičkih sposobnosti, osim ako je taj uslov utvrđen u propisima kojima se uređuje oblast obrazovanja.

U članu 19. propisano je da se diskriminacijom u obrazovanju zbog invalidnosti ne smatra:

1. provera posebnih sklonosti dece predškolskog uzrasta, učenika i studenata, odnosno kandidata za upis u vaspitnu, odnosno obrazovnu ustanovu prema određenom nastavnom predmetu ili grupi predmeta, provera njihovih umetničkih sklonosti ili oblika posebne darovitosti;
2. organizacija posebnih oblika nastave, odnosno vaspitanja za učenike, odnosno decu predškolskog uzrasta, koji zbog nedovoljnih intelektualnih sposobnosti ne mogu da prate redovne nastavne sadržaje, kao i upućivanje učenika, odnosno dece predškolskog uzrasta u te oblike nastave, odnosno vaspitanja, ako se upisivanje vrši na osnovu akta nadležnog

²² Službeni glasnik RS, br. 33/2006.

organa kojim je utvrđena potreba za takvim oblikom obrazovanja učenika, odnosno deteta predškolskog uzrasta.

Konačno, kao posebno težak oblik diskriminacije zbog invalidnosti zakonom je predviđeno uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje invalidnog deteta predškolskog uzrasta, učenika, odnosno studenta zbog njegove invalidnosti, kada te radnje vrši vaspitač, nastavnik ili drugo lice zaposleno u vaspitnoj, odnosno obrazovnoj ustanovi [član 20].

3.1.3. Zakon o ravnopravnosti polova²³

Zakonom o ravnopravnosti polova detaljno su regulisana pitanja ravnopravnosti u obrazovanju. U članu 30. tog zakona predviđeno je da obrazovne i naučne ustanove, kao i ustanove za stručno osposobljavanje ne smeju vršiti diskriminaciju zasnovanu na polu, naročito u vezi sa: 1) uslovima za prijem i za odbijanje prijema u ustanovu; 2) uslovima i mogućnostima pristupa stalnom obrazovanju, uključujući sve programe za obrazovanje odraslih i programe funkcionalnog opismenjavanja; 3) uslovima za isključenje iz procesa obrazovanja, naučnog rada i stručnog usavršavanja; 4) načinom pružanja usluga i davanja pogodnosti i obaveštenja; 5) ocenom znanja i vrednovanjem postignutih rezultata; 6) uslovima za sticanje stipendija i drugih vrsta pomoći za školovanje i studije; 7) uslovima za izbor ili sticanje zvanja, profesionalnog usmeravanja, stručnog usavršavanja i sticanja diploma; 8) uslovima za napredovanje, dokvalifikaciju ili prekvalifikaciju.

Zakonom je predviđena ravnopravnost polova kao sastavni deo obrazovanja, a u članu 31. je propisano da je vaspitanje o ravnopravnosti polova sastavni deo predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, kao i trajnog učenja. U skladu sa Zakonom u okviru nastavnih planova i programa, odnosno studijskih programa, obezbeđuje se vaspitanje o ravnopravnosti polova, radi prevazilaženja ograničavajućih uloga zasnovanih na polu, oslobađanja od stereotipa zasnovanih na polu i predrasuda zasnovanih na polu. Takođe, u okviru nastavnih planova i programa obezbeđuje se i posebno odgovarajuće informisanje i obrazovanje iz oblasti seksualnog obrazovanja i reproduktivnog zdravlja. Prilikom donošenja nastavnih planova i programa, odnosno studijskih programa, i prilikom utvrđivanja standarda udžbenika, nastavnih metoda i normative školskih prostora i opreme, organi državne uprave nadležni za obrazovanje, odnosno obrazovne ustanove, dužni su da omoguće sprovođenje politike jednakih mogućnosti žena i muškaraca.

²³ Službeni glasnik RS, br. 104/2009.

Obrazovne ustanove takođe su dužne da obezbede jednake uslove za aktivno bavljenje sportom, nezavisno od pola, i da preduzimaju mere podsticanja fizičkog vežbanja i sportskih aktivnosti za devojčice i žene.

3.2. Propisi u oblasti obrazovanja

3.2.1. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja²⁴

Prema članu 3. ovog zakona, sistem obrazovanja i vaspitanja za svu decu, učenike i odrasle mora da obezbedi jednako pravo i dostupnost obrazovanja i vaspitanja bez diskriminacije i izdvajanja po osnovu pola, socijalne, kulturne, etničke, religijske ili druge pripadnosti, mesta boravka, odnosno prebivališta, materijalnog ili zdravstvenog stanja, teškoća i smetnji u razvoju i invaliditeta, kao i po drugim osnovama (dakle, i po svim onim osnovama koji su navedeni u Ustavu i Zakonu o zabrani diskriminacije).

Prilikom ocene kvaliteta nastavnog procesa, a posebno u kontekstu borbe protiv diskriminacije, u skladu sa ovim zakonom treba ispitivati i da li je obrazovno-vaspitni proces u školi zasnovan na tekovinama i dostignućima savremene nauke, da li se u ustanovi neguju otvorenost, saradnja, tolerancija, svest o kulturnoj i civilizacijskoj povezanosti u svetu, posvećenost osnovnim moralnim vrednostima, vrednostima pravde, istine, solidarnosti, slobode, poštenja i odgovornosti i u kojoj je osigurano puno poštovanje prava deteta, učenika i odraslog.

Zakonom je takođe propisano da sistem obrazovanja i vaspitanja svojom organizacijom i sadržajima mora da obezbedi i mogućnosti da deca, učenici i odrasli sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, bez obzira na sopstvene materijalne uslove, imaju pristup svim nivoima obrazovanja u ustanovama, a lica smeštena u ustanove socijalne zaštite, bolesna deca i učenici ostvaruju pravo na obrazovanje za vreme smeštaja u ustanovi i tokom bolničkog i kućnog lečenja. Konačno, u radu treba posebno obratiti pažnju i na to da li se u ustanovi pravo na obrazovanje ostvaruje bez ugrožavanja drugih prava deteta i drugih ljudskih prava i, ako nije tako, pokrenuti odgovarajuće postupke.

Prema članu 44. u školskim ustanovama su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu ili izdvajaju lica, odnosno grupe lica, po osnovu: rasne, nacionalne, etničke, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičkih i psihičkih svojstava, smetnji u razvoju i invaliditeta, zdravstvenog stanja, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja,

²⁴ Službeni glasnik RS, br. 72/2009 i 52/2011.

kao i podsticanje ili nesprečavanje takvih aktivnosti, i po drugim osnovima utvrđenim zakonom kojim se propisuje zabrana diskriminacije [Zakonom o zabrani diskriminacije].

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja pod diskriminacijom lica ili grupe lica smatra svako neposredno ili posredno, na otvoren ili prikriven način, isključivanje ili ograničavanje prava i sloboda, nejednako postupanje ili propuštanje činjenja, odnosno neopravdano pravljenje razlika povlađivanjem ili davanjem prvenstva. S druge strane, diskriminacijom se ne smatraju posebne mere uvedene radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju. Prema zakonu, bliže kriterijume za prepoznavanje oblika diskriminacije od zaposlenog, učenika ili trećeg lica u ustanovi, zajednički propisuju ministri nadležni za poslove prosvete i ljudskih prava.²⁵

U školskim ustanovama je najstrože zabranjena bilo kakva vrsta aktivnosti kojom se podstiču diskriminacija ili nejednakost po bilo kojoj osnovi, a naročito verskoj, etničkoj, rasnoj, zbog fizičkih i psihičkih nedostataka, zdravstvenog stanja, političkog opredeljenja kao i po drugim osnovama. Pod samom diskriminacijom u obrazovnom sistemu smatra se svako posredno ili neposredno isključivanje ili onemogućavanje po bilo kom osnovu prava i sloboda koje su garantovane Ustavom i zakonom, kao i bilo kakvo davanje prednosti pojedincu bez odgovarajućeg osnova [na primer, po osnovu imovnog stanja].

3.2.2. Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju²⁶

Predškolsko obrazovanje u svojoj osnovnoj funkciji jeste pre svega podrška celovitom razvoju i dobrobiti deteta kako bi se ono na najprikladniji i najbolji način uključilo u društvenu zajednicu. Predškolsko obrazovanje je dostupno svima, bez obzira na pol, socijalnu, kulturnu, etničku, religijsku ili drugu pripadnost, mesto boravka, odnosno prebivališta, materijalno ili zdravstveno stanje, teškoće i smetnje u razvoju i invaliditet, ali i po drugim osnovama, u skladu sa zakonom [ovde se pre svega misli na Zakon o zabrani diskriminacije]. Osim zabrane diskriminacije i ravnopravnosti, predškolsko obrazovanje je zasnovano na principima demokratičnosti, otvorenosti, autentičnosti i razvojnosti [član 4].

²⁵ U trenutku kada je pisan ovaj priručnik, ovaj pravilnik još uvek nije bio donet. Priručnik je urađen u skladu sa Nacrtom pravilnika o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, učenika, drugog ili trećeg lica na dan 23. januar 2012. godine.

²⁶ *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 18/2010.

U članu 13 predviđen je i oblik afirmativne akcije tako što se prednost prilikom upisa daje deci iz osetljivih grupa.

3.2.3. Zakon o učeničkom i studentskom standardu²⁷

U ustanovama učeničkog i studentskog standarda zabranjena je bilo kakva aktivnost kojom se na otvoren ili prikriven način omalovažavaju ili diskriminišu grupe i pojedinci po bilo kom osnovu, a naročito rasnom, verskom, po osnovu nacionalne pripadnosti, porekla, rođenja, veroispovesti političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, uzrasta, seksualne orijentacije, psihičkog ili fizičkog invaliditeta, konstitucije. Podsticanje na takvo ponašanje je takođe strogo zabranjeno. Bilo kakva vrsta vređanja, nasilnog ponašanja i zlostavljanja najstrože je zabranjena [član 36].

Takođe, radi uvođenja i postizanja pune ravnopravnosti dozvoljeno je preduzimati različite afirmativne mere, pre svega da bi se pomoglo grupama i pojedincima koji se nalaze u nejednakom položaju.

3.2.4. Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku²⁸

Pravilnik se zasniva na celovitom pristupu deci i učenicima zasnovanom na jednakim mogućnostima u sagledavanju potreba deteta i učenika, sa ciljem da se pružanjem podrške omogući društvena uključenost deteta kroz pristup pravima i resursima bez bilo kakve diskriminacije.

Prema pravilniku postoji dužnost da se, bez bilo kakve diskriminacije po bilo kom osnovu, svakom detetu, odnosno učeniku iz društveno osetljivih grupa obezbedi dodatna podrška u obrazovanju, zdravstvu i socijalnoj zaštiti kojima je ona potrebna usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta, teškoća u učenju i iz drugih razloga.

Kada se procenjuje da li je učeniku potrebna dodatna podrška, treba uzeti u obzir principe poštovanja urođenog dostojanstva deteta i njegove individualne samostalnosti, uvažavanja razlika, zabrane diskriminacije, uvažavanja razvojnih sposobnosti deteta iz osetljivih grupa i poštovanje prava dece iz osetljivih grupa na očuvanje svog identiteta.

²⁷ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 63/2010.

²⁸ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 63/2010

3.2.5. Pravilnik o ocenjivanju učenika u osnovnom obrazovanju i vaspitanju²⁹

Prema ovom pravilniku, prilikom ocenjivanja učenika obezbeđuju se objektivnost u ocenjivanju prema utvrđenim kriterijumima, ocenjivanje onog što je relevantno, korišćenje raznovrsnih metoda i tehnika ocenjivanja, instruktivnost u davanju povratne informacije, javnost ocenjivanja, pravičnost u ocenjivanju, redovnost i pravovremenost ocenjivanja, ocenjivanje bez diskriminacije i izdvajanja po bilo kom osnovu, uvažavanje individualnih razlika, potreba, uzrasta, prethodnih postignuća učenika i trenutnih uslova u kojima se ocenjivanje odvija.

Prilikom ocenjivanja iz predmeta koji zahtevaju posebne sposobnosti učenika [muzička i likovna kultura, fizičko vaspitanje] polazi se od njegovih sposobnosti, stepena spretnosti i umešnosti. U ocenjivanju iz tih predmeta posebno može doći do diskriminacije po osnovu telesne konstitucije, pola itd. Ako učenik nema razvijene posebne sposobnosti, u ocenjivanju se uzima u obzir individualno napredovanje u odnosu na sopstvena prethodna postignuća, mogućnosti i angažovanje učenika u nastavnom procesu.

Učenik kome je usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta, teškoća u učenju i iz drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju ocenjuje se na osnovu ostvarenosti ciljeva i standarda postignuća u toku savladavanja individualnog obrazovnog plana.

3.2.6. Pravilnik o ocenjivanju učenika u srednjoj školi³⁰

Ocenjivanje uspeha učenika iz nastavnog predmeta je stalni obrazovno-nastavni postupak koji ima više funkcija. Ocena naročito treba da bude objektivna, da učenika obaveštava o redovnom postignuću, da podstiče aktivan odnos prema nastavi i učenika osposobljava za objektivnu procenu sopstvenih i aktivnosti drugih.

Uspeh učenika u predmetu verska nastava izražava se opisnim ocenama: ističe se, dobar i zadovoljava. Kriterijumi za ocenjivanje su redovnost u pohađanju nastave, zainteresovanost i aktivno uključivanje u proces nastave. Uspeh učenika iz predmeta građansko vaspitanje ocenjuje se opisno na osnovu kriterijuma o proceni ostvarenih rezultata, preporuka za dalje napredovanje, zapažanja o načinu angažovanja učenika u toku nastave i saradnja sa drugima uz

²⁹ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 74/2011.

³⁰ Službeni glasnik RS, br. 33/99 i Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik, br. 3/2003.

poštovanje i razumevanje. Zaključne ocene koje se izvode iz predmeta građansko vaspitanje jesu veoma uspešan i uspešan.

3.2.7. Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od zaposlenog, učenika, drugog ili trećeg lica (nacrt)³¹

Pravilnik predstavlja obiman dokument koji svim učesnicima u obrazovnom sistemu služi da prepoznaju oblike diskriminacije u konkretnim slučajevima sa kojima se susreću u praksi. Pravilnikom se definišu i uređuju: diskriminacija u obrazovanju i vaspitanju, pravo na zaštitu od diskriminacije, neposredna diskriminacija, posredna diskriminacija, povreda načela jednakih prava i obaveza, zabrana pozivanja na odgovornost [zbog traženja zaštite], udruživanje radi vršenja diskriminacije, govor mržnje, kao i uznemiravanje i ponižavajuće postupanje.

Prema nacrtu ovog pravilnika, diskriminacija u obrazovanju i vaspitanju predstavlja svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, propuštanje ili davanje prvenstva pojedincu ili grupi na otvoren ili prikriven način na osnovu lične osobine. Važna je opšta zabrana diskriminacije pošto se primenjuje na svaku situaciju koja može da izazove narušavanje principa jednakosti, a čiji je uzrok motivisan ličnim svojstvima pojedinca ili grupe lica.

Prema ovom pravilniku, posebni slučajevi diskriminacije su diskriminacija u:

1. ostvarivanju opštih ishoda i standarda vaspitanja i obrazovanja;
2. ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje;
3. upotrebi jezika;
4. obezbeđivanju bezbednosti dece i učenika;
5. poštovanju pravila ponašanja u ustanovama;
6. planiranju i programiranju obrazovno-vaspitanog i vaspitno-obrazovnog rada;
7. realizaciji obrazovno-vaspitanog rada;
8. rukovođenju i organizovanju rada vaspitno-obrazovne ustanove;
9. poštovanju prava deteta, odnosno učenika;

31 U trenutku izrade ovog priručnika, pravilnik je bio u fazi nacрта i usaglašavanja. Autori skreću pažnju na to da se u naslovu akta koristi kategorija „drugih lica“, koju član 44 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ne poznaje. U tom smislu se očekuje i korekcija naziva Nacrt pravilnika.

10. prikupljanju i upotrebi podataka o deci, učenicima, roditeljima, starateljima i zaposlenima kada to zakonom ili podzakonskim aktom nije predviđeno;
11. zapošljavanju i postupanju prema zaposlenima u ustanovi, kao i drugim oblastima od značaja za obrazovanje i vaspitanje.

Više o oblicima diskriminacije u obrazovnom sistemu videti u odeljku 4.3.

VI INSTITUCIJE I PROCEDURE

1. Obrazovne ustanove i razvoj učenika

Ravnopravnost, ali i borba protiv diskriminacije moraju biti prioriteta uspešne obrazovne politike. Aktivna borba protiv diskriminacije predstavlja osnov kvalitetnog obrazovnog sistema jer bi svi pojedinci trebalo da imaju ravnopravan položaj i iste mogućnosti u skladu sa principom jednakih šansi. Predrasude kojima svi svesno ili nesvesno podležemo, aktivno deluju u polju obrazovne politike i predstavljaju osnov za diskriminatorno postupanje.

Pre preduzimanja potrebnih radnji u slučaju pojave diskriminatornog ponašanja trebalo bi postaviti sledeća pitanja:

- Da li je tretman koji je preduzet zaista različit, odnosno da li se isti slučajevi različito tretiraju na osnovu nekog ličnog svojstva?
- Da li su individue u bitno različitom položaju tretirane na jednak način?
- Da li su ciljevi koji se ostvaruju različitim tretmanom zaista opravdani i poželjni – konkretnije, da li je razlikovanje objektivno i razumno?
- Da li postoji srazmera između preduzetih mera i cilja koji se želi postići?

Ustavom Republike Srbije [2006] propisana je zabrana od diskriminacije i utvrđeno je da su pred Ustavom i zakonom svi jednaki.

Odgovornost u obrazovnom sistemu je podeljena, te je možemo posmatrati kao: odgovornost nastavnog osoblja, odgovornost stručne službe i direktora ustanove i odgovornost učenika. Najodgovornije je nastavno osoblje, koje svojim činjenjem ili nečinjenjem može delovati preventivno, odnosno tako da promoviše toleranciju i uvažavanje, a diskriminaciju prepoznaje i o tome otvoreno govori, čime daje dobar primer učenicima. Učenici u srednjoj školi lako preuzimaju vrednosne stavove jer su u tinejdžerskom periodu, koji je period formiranja ličnosti. Veliku odgovornost imaju i direktori škola, koji su dužni da sprovedu zakonom propisane postupke u slučajevima diskriminacije. Odgovornost se zatim prenosi na prosvetne inspektore, koji bi trebalo da deluju kao instrument zaštite protiv diskriminacije postupanjem po službenoj dužnosti ili po prijavi. Kao eksterni oblik kontrole, inspektori, stalnom saradnjom sa prosvetnim savetnicima, svojim reagovanjem mogu da doprinesu izgradnji škole bez diskriminacije.

2. Odnosi u kojima se javlja diskriminacija

Osnovna obaveza svih uključenih u obrazovni sistem jeste da ne postupaju diskriminatorski, odnosno da se uzdrže od diskriminacije.

Diskriminatorno ponašanje i postupanje moguće je razložiti i posmatrati na nekoliko nivoa:

- u odnosu učenika i učenica i njihovoj međusobnoj svakodnevnoj komunikaciji,
- u odnosu profesora/nastavnika prema učenicima i učenicama i
- u odnosu nastavnika i uprave obrazovne institucije.

Ako se diskriminacija ipak pojavi, zaštita prava se može ostvariti na nekoliko načina:

- na osnovnom nivou, razgovorom sa nastavnikom ili razrednim starešinom koji bi trebalo da predstavlja dobrog medijatora u postupku pomirenja i nalaženja rešenja u odnosima između učenika;
- prigovorom školskoj upravi i prosvetnoj inspekciji koji može podneti nastavnik ili učenik povodom odnosa učenik – učenik ili učenik – nastavnik;
- podnošenjem tužbe sudu i
- podnošenjem pritužbe nezavisnim institucijama.

3. Redosled pri postupanju u diskriminatornom odnosu učenik – učenik

Ako se diskriminatorno postupanje dogodi u ovom odnosu, početna je pretpostavka da prvo reaguju nastavnik i razredni starešina, koji će najpre zauzeti negativan stav o diskriminatornom ponašanju i staviti do znanja da je ono potpuno neprihvatljivo. Nastavnik bi trebalo da pomogne učeniku koji je žrtva, a da zatim učeniku za koga se vezuje diskriminatorno ponašanje i okolini ukaže na to da su negativne reakcije na njegov/njen pol, izgled, smetnje u razvoju, rasu ili druga svojstva neprihvatljive predrasude. Nastavnik bi trebalo da utvrdi pravo činjenično stanje i razgovara s roditeljima na odeljenskim sastancima. Takvim delovanjem nastavnici neće pružiti mogućnost za razvoj diskriminacije već će je aktivno prepoznavati i nastojati da prevaziđu putem medijacije.

Primer: Učenik može biti izložen diskriminaciji koja će se ispoljiti u vidu verbalnih napada zbog svoje telesne konstitucije (npr. veća telesna težina od uobičajene, niži ili viši rast od uobičajenog za svoj uzrast itd.). Svi akteri u sistemu trebalo bi nastavnicima da ukažu da se u takvim situacijama mora reagovali. Na prvom nivou bi nastavnik trebalo da razgovara sa žrtvom diskriminacije i njenim roditeljima i da joj pruži podršku, da razgovara sa učenikom, odnosno učenicima koja vrše diskriminaciju, a ukoliko je potrebno, i sa celim odeljenjem i svim roditeljima na roditeljskom sastanku.

Ako nastavnik ili uprava smatraju da sankcije moraju biti strože, protiv učenika se može povesti vaspitno-disciplinski postupak. Taj postupak se protiv učenika može pokrenuti ukoliko je povređen član 44. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, koji glasi: „U ustanovi su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu ili izdvajaju lica, odnosno grupe lica, po osnovu: rase, nacionalne, etničke, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičkih i psihičkih svojstava, smetnji u razvoju i invaliditeta, zdravstvenog stanja, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja i podsticanje ili nesprečavanje takvih aktivnosti, kao i po drugim osnovima utvrđenim zakonom kojim se propisuje zabrana diskriminacije.

Pod diskriminacijom lica ili grupe lica smatra se svako neposredno ili posredno, na otvoren ili prikriven način, isključivanje ili ograničavanje prava i sloboda, nejednako postupanje ili propuštanje činjenja, odnosno neopravdano pravljenje razlika povlađivanjem ili davanjem prvenstva.

Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere uvedene radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju.

Bliže kriterijume za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, učenika ili trećeg lica u ustanovi, zajednički propisuje ministar i ministar nadležan za poslove ljudskih prava.“

Ovaj postupak je članom 114. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, označen kao hitan i pokreće ga direktor zaključkom. Kao kazna za kršenje člana 44. za učenika srednje škole predviđen je prestanak svojstva učenika srednje škole u toj školskoj godini i nemogućnost da dalje nastavi obrazovanje u toj školi. Škola je dužna da obavesti roditelje ili staratelje i tako ih uključi u celokupan postupak. Ako je učenik maloletan, izjava se od njega uzima u prisustvu roditelja. Ovaj disciplinski postupak okončava se rešenjem direktora. Roditelji mogu podneti žalbu u roku od tri dana od dana dostavljanja rešenja o utvrđenoj odgovornosti i izrečenoj meri. Školski odbor rešava po žalbi u roku od 15 dana od dana dostavljanja, žalbom se odlaže izvršenje rešenja direktora. Drugostepeno rešenje je konačno i protiv njega ne postoji mogućnost žalbe. Protiv drugostepenog rešenja o izrečenoj meri isključenja učenika iz srednje škole, roditelj, odnosno staratelj ima pravo na sudsku zaštitu u upravnom sporu.

4. Redosled postupanja u diskriminatornom odnosu nastavnik – učenik – škola

Ako se problem diskriminacije javi u ovom odnosu, problem bi trebalo rešavati sledećim koracima:

1. obraćanjem direktoru škole,
2. obraćanjem opštinskom inspektoru nadležne školske uprave,
3. obraćanjem republičkom prosvetnom inspektoru, odnosno Pokrajinskom inspektoratu.

Prijavu povrede prava direktoru obrazovne ustanove mogu podneti sami učenici, njihovi roditelji, ali i nastavno osoblje ako primeti da je došlo do povrede prava. Prijava se mora dostaviti direktoru škole najkasnije 15 dana od dana kada je načinjena povreda, a direktor ima rok 15 dana da utvrdi činjenično stanje koje je bilo predmet prijave (član 103). Direktor najzad može da odbaci prijavu kao neosnovanu ili da donese rešenje kojim pokreće disciplinski postupak protiv

učenika ili da podnese prekršajnu i krivičnu prijavu protiv nastavnog osoblja. Direktor škole je odgovoran za preuzimanje mera za izvršavanje naloga prosvetnog inspektora i prosvetnog savetnika. Prekršajna i krivična prijava mogu se podneti i protiv učenika pod uslovom da je stariji od 14 godina.

Rešenje direktora škole ne predstavlja krajnju instancu u rešavanju problema povrede zabrane diskriminacije. Ako rešenje nije u skladu sa Zakonom, povredeno lice se može obratiti gradskom odnosno opštinskom inspektoratu i prijaviti mu nastali problem.

Primer: Učenik ili grupa učenika mogu organizovano da šire ideju kojom se podstiču diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv pojedinaca tako što će ispisivati grafitne uvredljive sadržine, koji pozivaju na diskriminaciju ili nasilje određenog lica ili grupe lica. Takvo postupanje predstavlja govor mržnje koje, ukoliko se adekvatno ne sankcioniše, može da izazove ozbiljnu zabrinutost za ličnu bezbednost pojedinca (pojedina) kojem je poruka upućena. Direktor, ali i celokupno nastavno osoblje u ovakvim slučajevima u postupak provere moraju da uključe sve potencijalne organizatore i učenike na koje bi poruka mogla da se odnosi.

5. Diskriminatorno postupanje među školskim osobljem, povreda radnog prava, zlostavljanje na radu

Ako prilikom zasnivanja radnog odnosa u školi nastavnik smatra da zbog nekog ličnog svojstva koje ne utiče bitno na izvršavanje radnih obaveza nije imao jednak tretman, nadležna je inspekcija rada. Kao jedna od nadležnosti inspekcije rada ubraja se i aktivnost na smanjenju broja povreda radnopravnih odnosa podstaknutih diskriminatornim postupanjem. Prijem nastavnika u radni odnos trebalo bi da bude zasnovan na zabrani diskriminacije s obzirom na pol, rođenje, jezik, rasu, starost, trudnoću, versku, jezičku, etničku pripadnost. Zabrana diskriminacije trebalo bi da obezbedi: ravnopravne uslove za prijem kandidata, uslove rada i sva radna prava iz radnog odnosa, napredovanje na poslu, obrazovanje i usavršavanje, učestvovanje u radu stručnih i organa upravljanja ustanove i ravnopravne uslove u slučaju otkaza. Inspekcija rada obično ne postupa po anonimnim prijavama, a inspektor treba da postupi najkasnije mesec dana od dana prijema prijave. Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu štiti psihički integritet zaposlenog, ako postupak dođe pred sud, on je hitan i teret dokazivanja je na poslodavcu ukoliko tužilac učini verovatnim da je zlostavljanje izvršeno [član 32].

6. Podnošenje pritužbi nezavisnim institucijama

Podnošenje pritužbe ovim institucijama moguće je u svim navedenim odnosima diskriminatornog ponašanja. Nadležne institucije su: zaštitnik građana i poverenik za zaštitu ravnopravnosti.

6.1. Zaštitnik građana^{32*}

Zaštitnik građana postupa po pritužbi građana ili na sopstvenu inicijativu.

Glavna uloga zaštitnika je da ispituje da li su neki organ uprave ili druga organizacija koja vrši javna ovlašćenja zakonito i pravilno rešavali o nekom pravu ili interesu građana i, ako nisu, da zahteva se da se greška, odnosno propust u radu ispravi. Zaštitnik može da posreduje, daje mišljenje i savete, ali njegove preporuke nisu pravno obavezujuće. Ako ustanovi da je u radu organa bilo propusta, zaštitnik će preporučiti način njihovog otklanjanja, a organ koji je napravio propust u svom radu dužan je da najkasnije u roku od 60 dana obavesti zaštitnika građana da li je postupio po preporuci. Ukoliko nije postupljeno prema njegovim preporukama, zaštitniku su na raspolaganju mehanizmi obaveštavanja javnosti, Skupštine i Vlade.

Primer: Zaštitnik građana je tokom 2010. godine ukazao na slučaj iz oblasti obrazovanja i uputio preporuku Ministarstvu prosvete da ukloni propuste u radu. Zaštitnik je konstatovao da Ministarstvo nije pravovremeno reagovalo, konkretno, Sekretarijat za obrazovanje (nije navedeno o kom konkretnom sekretarijatu je reč) neblagovremeno je reagovao na predstavku koju je uputio učenik škole, koja je ukazivala na povrede prava deteta. Takvim postupanjem, odnosno nepostupanjem Sekretarijata izostao je stručni pedagoški nadzor. Zaštitnik je preporukom naložio da se obezbedi sprovođenje hitnog postupka po predstavci i prijavama prosvetnoj inspekciji, sa ciljem da se utvrde sve činjenice i obezbedi otklanjanje propusta u radu u interesu deteta i učenika.³³

32 * Zakon o Zaštitniku građana, *Službenom glasnik RS*, br. 79/2005 i 54/2007.

33 Redovan Godišnji izveštaj zaštitnika građana za 2010. godinu, <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>

6.2. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti^{34*}

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti predstavlja centralno nacionalno telo za zaštitu od diskriminacije. Osnovna nadležnost poverenika jeste da postupa po pritužbama u slučajevima diskriminacije osoba ili grupa osoba koje povezuje isto lično svojstvo. Poverenik nije ovlašćen da sam pokrene postupak u pojedinačnom slučaju, već to čini tek po tužbi građana [član 33]. Pritužbu povereniku može podneti svako fizičko ili pravno lice, ali i grupa lica koja smatra da je pretrpela diskriminaciju, kao i organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava. Pritužba mora biti potpisana i uz to mora da sadrži sledeće podatke – ko je diskriminisana, od koga, opis situacije, prilog svih dokumenata kojima se dokazuje diskriminacija. Poverenik će primljenu pritužbu u roku od 15 dana dostaviti licu protiv koga je pritužba podneta i ostaviti mu rok od 15 dana da se izjasni o optužbama koje su navedene u pritužbi, što neće odložiti postupak pred poverenikom, iako se lice na koga se odnosi postupak ne izjasni. U roku od 90 dana poverenik će proveriti navode iznete u pritužbi i odlučiti o pritužbi [član 39]. Ukoliko utvrdi da je došlo do povrede nekog prava, poverenik će doneti mišljenje sa preporukom, što lice na koje se preporuka odnosi obavezuje da postupi u roku od 30 dana i o tome obavesti povernika. Poverenik može da pokrene postupak mirenja, ali za to mora da dobije odobrenje obeju strana. Poverenik deluje snagom svog autoriteta i nema zakonom utvrđene sankcije kojima će uticati na diskriminatora. Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, može da pokrene tužbu pred sudom, ali mu je za to potrebno ovlašćenje osobe protiv koje je izvršena diskriminacija. Poverenik ne može postupati po službenoj dužnosti već samo po pritužbi.

Primer: Pritužba upućena instituciji poverenika za zaštitu ravnopravnosti odnosila se na zabranu diskriminacije u pogledu radnih prava. Pritužbom je navedeno da je podnositeljki pritužbe onemogućeno da napreduje na poslu na osnovu ličnog svojstva, iako je njena stručna sprema bila zadovoljavajuća. Poverenik je mišljenjem naložio da se pravovremeno, izradom plana, započne sa otklanjanjem ili ublažavanjem neravnopravne zastupljenosti polova i odredio rok do kada bi plan trebalo da bude usvojen.

7. Sudska zaštita – tužba kao moguća opcija u zaštiti od diskriminacije

Članom 41. Zakona o zabrani diskriminacije, predviđeni su sudska zaštita i podnošenje tužbe i hitan postupak. Za pokretanje postupka nadležan je mesni sud tužioca.

³⁴ * Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik RS*, br. 22/2009

Tužbom se može tražiti:

- zabrana izvršavanja radnje od koje pretilje vršenje diskriminacije;
- utvrđivanje da li je tuženi postupao diskriminatorno prema tužiocu ili drugome;
- izvršavanje radnji radi uklanjanja posljedica diskriminatornog postupanja;
- naknada materijalne ili nematerijalne štete;
- objavljivanje presude donete povodom neke od tužbi iz prethodno navedenih stavki.

Zaštita se najpre traži od osnovnog suda podnošenjem tužbe. U slučaju da je nezadovoljna odlukom osnovnog suda, stranka može žalbu podneti apelacionom sudu na čijem području se nalazi osnovni sud koji je doneo prvostepenu presudu. Apelacioni sud svojom presudom potvrđuje presudu osnovnog suda ili je preinačuje, a rešenjem odbacuje žalbu na presudu ili ukida presudu osnovnog suda i predmet vraća osnovnom sudu da ga ponovno raspravi i presudi. Protiv odluke apelacionog suda može se podneti revizija Vrhovnom kasacionom sudu.

8. Kako da u obrazovnom sistemu ne dođe do diskriminacije?

Promovisanje klime bez diskriminacije u školama postiže se najpre stalnim samovrednovanjem škole u Pravilniku o standardima kvaliteta rada ustanove.³⁵ Pravilnikom su utvrđeni standardi kvaliteta rada, koji su vidljivi u školskom programu, godišnjem planu rada, ciljevima nastave i učenja, obrazovnim postignućima učenika i ulozi škole u pružanju podrške učenicima, kao i u podsticanju ličnog, socijalnog i profesionalnog razvoja učenika. Predviđeni su i podrška učenicima iz osetljivih grupa i mere koje treba preduzeti da bi se obezbedilo da se učenici iz osetljivih grupa upišu u školu i redovno pohađaju nastavu, kao i sastavljanje individualnih obrazovnih planova i organizovanje aktivnosti za podršku u učenju za učenike iz osetljivih grupa. Takođe, u podršci osetljivim grupama treba razvijati saradnju sa relevantnim institucijama i pojedincima.

Razvijanjem saradnje na svim nivoima [između učenika, nastavnika, zaposlenih u školama, roditelja, ali i ostalih aktera u zajednici], promovisanjem klime bez diskriminacije, dobrom organizacijom rada škole i rukovođenja i sticanjem poverenja učenika, uz stalnu podršku koju bi trebalo da dobijaju, jedino je moguće postići rezultate u borbi protiv diskriminacije. Veoma je značajno da učenici budu upoznati sa problemom diskriminacije, što se postiže davanjem pozitivnog

³⁵ *Službeni glasnik RS*, br. 7/2011.

primera zaposlenih u obrazovnim institucijama, prikladnom zaštitom i preduzimanjem preventivnih i drugih potrebnih mera ako se diskriminacija dogodi. Naravno, zaposleni na osnovu rezultata samovrednovanja treba da unapređuju profesionalno delovanje, ali i da istovremeno intenzivno rade na rušenju stereotipa koji postoje.

Veoma je bitno uključiti učeničke parlamente i njihove predstavnike u rad nastavnih veća radi iznošenja problema koje sami učenici uočavaju, kao i radi razmatranja rešenja koja oni predlažu. Na taj način, upoznavanjem sa oblicima diskriminacije, mogućnostima zaštite i posledicama, učenici bi se naveli da podrže klimu bez diskriminacije u školama. Vršnjačkom edukacijom i lančanim prenosom znanja o diskriminaciji mogu se postići veliki rezultati na ovom polju, naročito s obzirom na činjenicu da je deci u adolescentskom uzrastu veoma važno mišljenje vršnjaka. U tome ključni značaj ima obrazovanje o diskriminaciji i njenim uzrocima, odnosno stereotipima i predrasudama. Stav prema pojedincima i osetljivim grupama može se promeniti zahvaljujući vršnjačkoj edukaciji, pa je važna ne samo edukacija već i angažovanje medijatora u promovisanju klime bez diskriminacije u školama, odnosno aktivno učešće pedagoga i psihologa škole na neutralisanju uzroka diskriminacije.

S obzirom na to da su nastavnici u najneposrednijem kontaktu sa učenicima i da predstavljaju prvu instancu za reagovanje ukoliko do diskriminacije dođe, oni moraju biti izabrani u skladu sa odgovarajućim kriterijumima. Osim odgovarajućeg stepena stručne spreme, psihičke i fizičke sposobnosti za rad sa učenicima i ostalih formalnih zahteva, trebalo bi i da ostvaruju ciljeve i zadatke obrazovanja, da stručno i pedagoški ostvaruju nastavni plan i program i da budu spremni da se usavršavaju i unapređuju svoj rad, da učestvuju u radu stručnih organa i izvršavaju druge obaveze koje proizilaze iz opštih akata škole, godišnjeg programa rada i prirode obrazovno-vaspitnog rada.

Nastavnici imaju centralnu ulogu u unapređivanju obrazovanja i vaspitanja jer neposredno utiču na učenje i razvoj učenika. Nastavnik bi trebalo da razvija ključne kompetencije kod učenika koje osposobljava za život i rad i na taj način im pruža osnovu za dalje učenje, a trebalo bi da pruži i dodatnu podršku učenicima iz osetljivih društvenih grupa, da utiče na učenike da budu aktivni u odnosu na prevenciju diskriminacije u školi i da time učestvuju u izgradnji tolerantnog okruženja.

www.yucom.org.rs
www.bgcentar.org.rs